

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

TANRI'NIN VARLIĞINA İLİŞKİN FARKLI BİR YAKLAŞIM: BERKELEY'İN İMMATERYALİST METAFİZİĞİ

A DIFFERENT PERSPECTIVE ON THE EXISTENCE OF GOD: THE IMMATERIALIST
METAPHYSICS OF BERKELEY

Fatma AYGÜN

Dr., MEB

fatmaygun19@hotmail.com orcid.org/0000-0001-8220-0046

İstanbul, Türkiye

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 19 Nisan 2020 / 19 April 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Haziran 2020 / 26 June 2020

Yayın Tarihi / Published: 25 Temmuz 2020 / 25 July 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz / July– Autumn 2020

Cilt / Volume: 6, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 657-691.

Cite as / Atıf: Aygün, Fatma. “Tanrı'nın Varlığına İlişkin Farklı Bir Yaklaşım: Berkeley'in İmmateryalist Metafiziği [A Different Perspective on the Existence of God: The Immaterialist Metaphysics of Berkeley]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 6/2 (Temmuz/July 2020), 657-691.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz

George Berkeley (1685-1753) meşhur üç İngiliz empirist filozofundan (John Locke, George Berkeley, David Hume) birisidir. O, immateryalist ve idealist bir düşünür olarak bilinmektedir. Esasında immateryalizm Berkeley'in idealizmine verilen isimdir. Bir başka deyişle, immateryalizm Berkeley'in algılanan dünya teorisinin adıdır. Berkeley, en önemli eserleri olan *İlkeler* ve *Üç Diyaloglar*'da iki temel metafizik tezi savunmuştur: O, maddî bir cevherin/tözün olmadığını (immateryalizm), evrende var olan her şeyin hem varlığı hem de devamı için bir zihne/ruha/tine bağlı olduğunu iddia etmiştir (idealizm). Yani ona göre var olan şeyler, sadece zihinler ve idealardır/fikirlerdir. Öyle ki Berkeley, varlığı algılanmış olmaya bağlamış, "var olmak algılanmaktır" ilkesi gereğince de zihinden bağımsız bir maddenin var olamayacağını ifade etmiştir, yani algının var olmasını zihnin varlığına dayandırmıştır. Berkeley'e göre, varlığı sürekli tutan şey, insanların algılamalarıdır, insanların algılamadığı durumlar da ise Tanrısal algıdır. O, bilhassa septik ve materyalist düşüncelerin ateizme yol açtığını belirtmiş ve bu türden zararlı düşüncelerle mücadele edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple "Tanrı'nın varlığı" meselesi, onun felsefi sisteminin merkezindedir ve özel öneme sahiptir. Ona göre bütün varlıkların var olma sebebi Sonsuz Zihin/Ruh/Tin olan Tanrı'dır, zaten nihai gerçeklik maddî değil tinseldir, var olan her şey de bu tinsel gerçekliğe/Tanrı'ya dayanmaktadır. İşte bu çalışmanın amacı, Berkeley'in immateryalist metafiziğini, dolayısıyla da Tanrı'nın varlığına ilişkin getirdiği farklı perspektifi araştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Berkeley, Algı, İdea, İmmateryalist Metafizik, Tanrı'nın varlığı.

Abstract

George Berkeley (1685-1753) was one of the most famous three British empiricists philosophers (John Locke, George Berkeley and David Hume). He is known as an immaterialist and idealist thinker. Immaterialism is the name given to Berkeley's idealism. 'immaterialism' is name for his theory of the perceived world. Berkeley advocates two metaphysical theses in his most important works, *Principles* and *Three Dialogues*: He argued that there is no material substance (immaterialism), that everything that exists in the universe depends on a mind/spirit for both existence and continuation (idealism). So, according to him, there are only minds and ideas that are mental concepts. So much so that Berkeley connected existence to being perceived and stated that in accordance with the principle of "to be is to be perceived", a substance independent of the mind cannot exist, means that the perception exists based on the existence of the mind. According to Berkeley, what makes the existence constantly exist is the perceptions of people, in the situations that people do not perceive, is divine perception. In particular, he argued that the septic and materialist thoughts caused atheism and that such harmful thoughts should be fought. For this reason, the subject of "the existence of God" is at the center of his philosophical system, which is of particular importance. According to him, the cause of the existence of all beings is God (The Infinite Mind/Spirit), the ultimate reality is spiritual, not material, everything that exists is based on this spiritual reality/God. The aim of this study is to investigate Berkeley's different perspective of the proof of God's existence.

Keywords: Berkeley, Perception, İdea, Immaterialist Metaphysics, Existence of God.

Extended Abstract

George Berkeley (1685-1753) was one of the most famous three British empiricists philosophers (John Locke, George Berkeley and David Hume). He is known as an immaterialist and idealist thinker. In fact, immaterialism is the name given to Berkeley's idealism. In other words, 'immaterialism' is Berkeley's name for his theory of the perceived world.

In order to understand Berkeley's theory of perception/immaterialist metaphysics well, it would be better to study and search the impacts of both Rene Descartes and John Locke on Berkeley's philosophy. Descartes questions the importance of material objects and Berkeley rejects the material world. Locke affects Berkeley in terms of primary and secondary qualities, ideas, and perception. Berkeley, like Locke, who lived before him, argued that everything we perceive directly and without intermediaries is the ideas in our own mind, that there are no innate thoughts, that all our ideas are the result of perceptual experiment, and that our knowledge derives from those we have through the sensory-experiment. There is only one exception to the knowledge that derives from ideals: it is information about spiritual beings or one's self.

So far as Berkeley is concerned, there are only minds, and ideas with mental concepts. This connect existence with perception. Berkeley's famous motto "esse est percipi" refuses material world and the existence of perception for him requires perceiving minds. However, it is important to understand that Berkeley does not refuse the possibility of external world / physical objects. So what does Berkeley mean when he says "to be is to be perceived"? He says that things must be perceived; however, Berkeley says: "If we cannot perceive the things/external world, it does not mean that they are not.". So, no one can say something does not exist. The perception of things can be done by me, or can be done by someone else. So the important thing is that "to be perceived" is the perception itself. What matters is perception and its possibility. The only matter is perception of a thing by a spirit who can be anyone.

That is, existence is an important matter of our knowledge and firstly it is what my mind perceives. He points out that the thing that perceives those objects is the mind. In Berkeley's philosophy, things are perceived by eternal or created spirits. This externality is completely insignificant because we can't be sure of material existence and our mind perceives everything that does not necessitate externality in Berkeley's understanding of existence. Accordingly, anything we perceive in the world is merely an idea, because the ideas we see in the world must have an immaterial one because they do not have a material origin. Berkeley argues that the origin of ideas cannot be material objects (indeed, he argues that there are no material objects at all), but instead must be God. Thus, existence is really about ideas, not materiality. So the ideas must come from another mind other than our own mind (God's mind).

He argues that, because anything perceived by the mind is an idea, and because ideas cannot exist if there is mind to perceive them, everything we perceive is an idea and is mind dependent. Thus, what we call "objects" are just ideas. The things we perceive are ideas. There is no corporeal or material substance, and the cause of the ideas is an incorporeal substance or spirit. He rules out the possibility that one's own spirit causes one to have ideas. Rather, he argues that the ideas are caused by God. Objects that human beings do not perceive continue to exist because God perceives them. In other words, what makes existence exist is not whether people perceive or not. If they do not perceive, there is the divine perception.

Berkeley advocates two metaphysical theses in his most important studies, Principles and Three Dialogues: He argued that there is no material substance (immaterialism), that everything that exists in the universe depends on a mind/spirit for both existence and continuation (idealism). So, according to him, there are only minds and ideas that are mental concepts. So much so that Berkeley connected existence to being perceived and stated that in accordance with the principle of "to be is to be perceived", a substance independent of the mind cannot exist, means that the perception exists based on the existence of the mind. According to Berkeley, what makes the existence constantly exist is the perceptions of people, in the situations that people do not perceive, is divine perception. In particular, he argued that the septic and materialist thoughts caused atheism and that such harmful thoughts should be fought. This is why

Berkeley paid special attention to the issue of "the existence of God", which is at the center of his philosophical system.

According to him, the cause of existence of all beings is God (The Infinite Mind/Spirit), the ultimate reality is spiritual, not material, everything that exists is based on this spiritual reality/God. Here is the purpose of this study is to examine for the existence of God in theory of immaterialist metaphysics of Berkeley, thus drawing attention to his different perspective of the proof of God's existence.

Giriş

Düşünce tarihinin en önemli meselelerinden biri olan “Tanrı’nın varlığı” konusu, “Tanrı var mıdır?” sorusu etrafında sürekli tartışılmış, getirilen farklı açıklamalar yanında detaylara dikkat çeken farklı bakış açıları vesilesiyle de devamlı gündemde yer almıştır. Konuya ilişkin çeşitli görüşlerden hareket ederek geliştirilen cevaplar ise genellikle “teizm ve ateizm” genel başlıkları altında değerlendirilmiş, alt başlıklarda ve içerikte oluşan farklı tonlara rağmen aynı amaca hizmet eden çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Örneğin İslam düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan klasik kelâm düşüncesinde, Tanrı’nın varlığını aklî olarak temellendirmek için (İsbât-ı Vâcib) ağırlıklı olarak “hudûs” merkezli bir yöntem geliştirilmiştir. Hudûs merkezli düşünce/delillendirme yöntemi, aslında bir ölçüde mevcuttan hareket etmeyi, yani var olandan (materyalden) yola çıkarak düşünmeyi esas alan bir metot olarak kelâmcılar tarafından yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Öyle ki kelâmcıların “hudûs” üzerine inşâ ettiği “Allah’ın varlığını temellendirme” meselesi, bir anlamda maddenin varlığını esas alan, maddî varlığı hareket noktası kabul eden bir yöntem olarak işlenmiştir.¹ İşte “sonradan meydana gelen/hâdis” âlem anlayışından yola çıkan kelâmcılar “evren ya da âlem niçin vardır?” sorusunu cevaplandırmaya çalışmış ve bu minvalde maddî varlığı, dış dünyanın varlığını kendilerine hareket noktası edinerek kelâm atomculuğu olarak bilinen anlayışlar geliştirmişlerdir. Elbette ki tarih boyunca atomculuk eleştirileri olmuş, anti atomcu alternatif yöntemler de

¹ Hudûs merkezli bakış açısına göre varlık, kâdim (Allah) ve hâdis (âlem) varlık olarak ele alınmış; Allah’ın dışındaki tüm varlıkları ifade eden âlem ise, cevher ve arazlardan müteşekkil sayılmıştır. Sözüünü ettiğimiz hudûs yöntemi yani *kelâm atomculuğu*, her ne kadar cevher-araz düalizmine ve bunlar arasındaki ilişkiye dayanmış olsa bile *cevherlerin varlığı* arazların varlığına bağlanmış ve böylece bu ikilik aşılmaya çalışılmıştır. Buna göre arazlar cevherlerde sübjektif olarak mevcuttur. Arazlar ve arazların taşıyıcısı olan cevherler ise sonradan meydana gelmiştir, hepsi her an Allah tarafından yaratılıp yok edilmektedir. Dolayısıyla cevherlerin taşıdığı arazların varlığı da sürekli olmayıp her an yaratılmaktadır. Bk. Bekir Topaloğlu, “Hudûs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/304-309.

dikkat çekmiştir², böylece farklı yöntemlerden de hareket edilerek farklı bir perspektiften Tanrı'nın varlığı temellendirilmeye çalışılmıştır. Esasında Tanrı'nın varlığının üzerine ikâme edileceği makul bir zemin yalnızca atomculuğa dayanmak zorunda değildir. Tanrı'nın varlığının üzerine inşa edileceği zemin, âlem olabileceği gibi aklın ilkeleri, ruhun derinlikleri veya peygamberlerin mucizeleri de olabilir.³ Burada yine kelâm ilmi üzerinden örnek vermek gerekirse kelâm ilminin temel amacı; Tanrı'nın varlığını ispat etmek, Tanrı'nın varlığına ilişkin makûl gerekçeleri ortaya koymaktır, bu minvalde amaca ulaştıran farklı âlem açıklamaları da dikkate alınabilmektedir yani Tanrı'nın varlığını ispat eden başka bir teoriye atıf yapmakta herhangi bir sakınca görülmemektedir.

Bu çalışmamızda ise Tanrı'nın varlığını bilmeye ilişkin farklı bir perspektif sunan “İmmateryalist yöntemle Tanrı'nın varlığı nasıl temellendirilebilir?” şeklindeki bir soruyu Berkeley'in bakış açısını dikkate alarak ele almaya çalışacağız.

1. Materyalizm ve İmmateryalizm Açısından Tanrı'nın Varlığı

Berkeley'in immateryalist yöntemini ele almadan evvel, “materyalist” ve “immateryalist” yöntemin ne anlama geldiğine kabaca temas etmeye; söz konusu bu felsefi yöntemlerin genel anlamda varlığa -özellikle de metafiziğe, Tanrı'nın varlığına- ilişkin görüşünün ne olduğuna değinmeye gayret edeceğiz. Böylece “Materyalist ve immateryalist felsefenin Tanrı'nın varlığı meselesine bakış açısı nedir?” şeklindeki bir soruyu -genel hatlarıyla- cevaplandırmaya çalışacağız. Öyle anlaşılıyor ki “Var olması bakımından varlığı konu edinen, fizik ötesi sebepler ve bilginin ilkelerini araştıran felsefe disiplini”⁴ şeklinde tanımlanan ve Tanrı'nın varlığını konu edinen *metafizik*; materyalist felsefe (materyalizm) tarafından olumsuz bir anlam yüklenerek reddedilmiş, immateryalist felsefe tarafından ise olumlu bir anlam yüklenerek değer görmüştür.

1.1. Materyalizmin Varlığa İlişkin Temel İddiası Nedir?

Çok eski çağlara kadar götürülebilecek olan *materyalizmin tarihi*, antikçağ Yunan filozoflarının atomcu görüşleriyle sistemli bir görünüm haline gelmiştir. Ortaçağda skolastik felsefenin etkisiyle zayıf kalan *materyalizm düşüncesi*, 17. yüzyıldan itibaren canlanmaya başlamış, 18. ve 19. yüzyılda etkisini iyice hissettirmiş olan materyalist teoriler,

² Mehmet Bulgen, *Klasik İslam Düşüncesinde Atomculuk Eleştirileri: Nazzam, Kindi, İbn Sina, İbn Hazm, İbn Meymun, İbn Metteveyh, Cüveyni, Gazzâlî*, 2. Basım, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 39-295.

³ Mustafa Yıldız, “Gazzâlî'ye Göre Akıl ve Dinî Bilgi Kaynağı Olarak Aklın Önemi”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 16-17.

⁴ İlhan Kutluer, “Metafizik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/399.

Marksist/Leninist dünya görüşünün zayıflamasıyla ve evrenin başlangıcına ilişkin çalışmalarla -yani son bilimsel gelişmelerle- birlikte zemin kaybetmiştir. Ancak *materyalizm düşüncesinin* ideolojik saplantıların odağı haline gelerek din karşıtlığı üzerinden hâlen yaşatılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.⁵

Beş duyu ile algılanandan başkası yoktur, şeklindeki bir kabulden hareket ederek bilimin sınırlarının ötesine uzanan tabiatüstü varlıkları, insan uydurması bir yanılgıdan ibaret gören materyalist dünya görüşünün temel tezi; *mekanik ve ezeli bir evren* anlayışına dayanmıştır. Maddenin ezeliği dolayısıyla da evrenin öncesiz olduğunu savunan *materyalist-ateist evren yorumunda* tüm nesnelere maddî varlığından ibârettir ve evren tabiatüstü bir Yaratıcı'ya bağlı değildir.⁶ Öyle anlaşılıyor ki tarih boyunca evrene ilişkin düşünceler Tanrı'nın varlığına dair görüşleri etkilemiştir, bu minvalde kendi kendine ezelden beri var olan materyalist evren anlayışı, evrene dışarıdan gelen bir müdahaleyi yani Tanrı'yı yadsımıştır. İşte bu bakış açısıyla şekillenen natüralist-materyalist felsefenin dayandığı tezler, ateist dünya görüşünü besleyen kaynaklar görünümünde olmuştur.

Ancak burada belirtilmesi gereken şöyle bir husus vardır; maddeyi/dış dünyayı/nesnelere gerçekliğini kabul eden, hakikatin kavranmasında maddî dünyanın önemli rolünü savunan her tez “maddecilik/materyalizm” kapsamına girmemektedir. Bu minvalde verilebilecek örneklerden biri de daha evvelki satırlarda değindiğimiz Müslüman kelâmcıların kullandığı “atomculuk”⁷ teorisidir. Öyle ki Müslüman kelâmcılar evrenin var oluşunu açıklamak için Grek atomculuğundaki cevher-araz gibi maddeci kavramları kendi sistemleriyle uyumlu hale dönüştürmüşler ve evrenin aynı yapıtaşlarından (atomlardan) oluştuğunu savunarak düşünce sistemlerini inşa etmişlerdir.⁸ Dahası kelâmcılar, Grek atomculuğundaki zorunluluk yasasına bağlı olduğu ileri sürülen evrene Tanrı'nın müdahale

⁵ Bk. Süleyman Hayri Bolay, “Madde”, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 9. Basım, 2004), 261-269; Süleyman Hayri Bolay, “Maddecilik”, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 9. Basım, 2004), 269-276; Timuçin, “Maddesizcilik”, 348-350; Sarp Erk Ulaş; “Maddecilik”, *Felsefe Sözlüğü* haz. A. Baki Güçlü ve diğerleri (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002), 916-918; Topaloğlu, “Materyalizm”, 28/137-140.

⁶ Caner Taslaman, *Bigbang ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2003), 4-5.

⁷ Çağfer Karadaş, “Atomcu Düşünceler ve Kelâm Atomculuğu”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2004), 67-71; Mehmet Bulgen, *Kelâm Atomculuğu ve Modern Kozmoloji* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015), 115-234; Kelâmcıların cevher-araz modeline (atomculuğa) dayalı varlık anlayışını tercih sebepleri için bk. Josef van Ess, “Mu'tezile Atomculuğu”, çev. Mehmet Bulgen, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2012), 255-274.

⁸ Bk. Hüseyin Kahraman, “Fâil-i Muhtâr Tanrı Anlayışını Ortaya Koymada Bir Argüman Olarak Cevher-Ârâz Teorisi: Cüveynî Örneği”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2019), 9-22; Bulgen, *Kelâm Atomculuğu ve Modern Kozmoloji*, 115-133; Osman Demir, *Kelâmda Nedensellik: İlk Dönem Kelâmcılarında Tabiat ve İnsan* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 75-99.

edemediği yönündeki anlayışları eleştirerek âlemin “hâdis bir varlık” oluşuna ilişkin teoriler geliştirmişler, Allah'tan -yani evrene her an müdahil Yaratıcı'dan- başka ezeli bir varlık olmadığını belirtmişlerdir.⁹ Böylece kelâmcılar maddeden yola çıkarak “yaratılmış madde” anlayışına ulaşmışlar ve her şeyin maddeye indirgendiği *Tanrı'dan bağımsız bir evren anlayışı* anlamındaki maddeciliği kesinlikle reddetmişlerdir.

Materyalist felsefede evrendeki varlıkların varoluş sebeplerinin, bilinç, duygu, düşünce dâhil tüm canlılık faaliyetlerinin maddeye indirgenmesi neticesinde evrene/maddeye varlık veren, evrenden bağımsız “Tanrı fikri” dışlanmıştır. Öyle anlaşılıyor ki materyalist felsefi anlayışta; dış dünyadaki varlıkların varoluş sebepleri kendi içinde görülmüş, bir anlamda sevgi, estetik, ahlâk ve değerden yoksun olan madde yığını yüceltilerek *madde* kutsal bir konuma getirilmiştir. Böylece materyalist felsefe, “maddecilik/materyalizm” denilen ideolojik¹⁰ bir yaklaşımla birleşmiştir. O halde maddeyi tek gerçek olarak gören, maddî âlemin ötesinde herhangi bir varlık alanını -dolayısıyla metafizik bir gücü- kabul etmeyen, bilinci, duyguyu, düşünceyi ya da olup biten her şeyi maddî sebeplere indirgeyen bir dünya görüşünü temsilcisi olan *materyalizm*¹¹; varlığı fizik ötesi sebeplere bağlayarak açıklayan tüm anlayışları reddeden felsefi bir iddia görünümündedir.

1.2. İmmateryalizmin Varlığa İlişkin Temel İddiası Nedir?

Materyalist felsefeye göre algılasak da algılamasak da madde vardır, yani algılarımızın şartı haricî varlıktır. Fakat immateryalist felsefede var olmak algılanmış olmaya bağlanmaktadır, yani varlığın şartı “algılanmış” olmaktır. Esasında immateryalizm, Berkeley'in idealizmine verilen addır. Öyle ki, immateryalist felsefede maddenin varlığı algılanmış olmaya indirgenmekte, insan algılarının sebebi ise Tanrı'nın irâdesine

⁹ Dış dünyanın gerçekliğinden, maddeden yola çıkarak Allah'ın varlığına ilişkin akıl yürütmelerde bulunmak ve bu akıl yürütmeleri mantıklı bir tutarlılık içinde ifade edebilmek için epistemoloji, kozmoloji gibi daha birçok konuyu ele alıp sistemleriyle uyumlu bir hâle getiren *kelâmcılar*; hem duyuların yanıltıcılığını savunarak ve duyulardan elde edilen verilere dayanarak aklın ulaştığı hükümlerin şüpheli gören -evren ve Tanrı'nın varlığı hakkındaki gerçekliğin akıl yürütmelerle bilinemeyeceğini ileri süren- akımları (agnostisizmi/sufestaiyyeyi) şiddetle eleştirmişler, hem de maddeyi yücelterek yaşam çıkardığına, onun doğaüstü güçleri olduğuna inanan putçuluğu reddederek maddenin sıradanlığına vurgu yapmışlardır. Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tenbîd*, nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27-37 (23-31), 234-238 (192-196); Saduddîn Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid* haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2. Basım, 1982), 5-6; Hüseyin Atay, “Bilgi Teorisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini Dergisi* 29 (1987), 23-25.

¹⁰ Yümnî Sezen, *Maddecî Felsefenin Çıkmaçları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1996), 11-20, 249-268.

¹¹ Aydın Topaloğlu, “Materyalizm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/137-140.

bağlanmaktadır.¹² Bu felsefî yaklaşımda materyalizmin aksine maddenin kendi kendine hiçbir gerçekliğinin olmadığı, idealarımızın gerçek nedeninin Tanrı olduğu, tüm nesnelerin Tanrı tarafından algılandığı sürece var olduğu, evrenin ancak Tanrı'nın zihni ile açıklanabileceği ileri sürülmüştür.

Öyle anlaşılıyor ki, immateryalizm maddeciliğin zıddı olup maddenin tek başına bir gerçekliğinin bulunmadığını yani maddî dünyanın bizim idrâklerimiz dışında ya da algılanmaktan öte var olmadığını iddia eden, evrende sadece tinler/ruhlar ve idealara yer veren bir öğretiyi temsil etmektedir. Öyle ki var olan her şey *tinler* ve tinlerin algıladıkları *idealardan* ibarettir.¹³

2. Berkeley'in İmmateryalist Felsefesi

Varlığın gerçekliğinin, ne olduğu ve bu bilgiye nasıl ulaşılabileceği sorusuna ilişkin temel tartışmanın fitilini ateşleyen düşünce, “Nesne ile öznenin birbirlerinden bağımsız süreçlerin ürünü olup olmadığı” yönündeki araştırma ile başlamış; peşi sıra gelen tartışma ise “Gerçekliğin kendisine zihinsel-bilinç (idealist) temelli mi yoksa maddeci-varlık (materyalist) temelli bir yaklaşımla mı ulaşılabilir”¹⁴ sorusuyla devam etmiştir. Buradan çıkan iki farklı ana yaklaşım -yani düşünce tarihindeki idealist-materyalist ayrışması- ise izleri ve yansımalarıyla birlikte günümüze kadar uzanabilmektedir. O halde yüzyıllar boyunca gündemden düşmeyen “varlığın gerçekliği ve bunun bilgisine nasıl ulaşılabileceği” tartışmasında yer alan “bilinç mi yoksa madde mi?” sorusuna ilişkin verilen cevaplara kabaca göz gezdirelim:

“...Bilgi üretiminde öne çıkan *öznel idealizmin* temel iddiası, zamanın ve mekânın koşullandırmasından muaf olan öznenin, gerçekliğin bilgisine doğuştan gelen zihinsel sezgisi/bilinciyle ulaştığı ve ortaya çıkan bilginin toplumsal bir varlığı olmayan bireyin görece ahlâkı ve aklına uygun olarak parçalı, durağan ve çok sayıda hakikatten oluşması yönündedir. Aynı dönemde materyalizme yakın sayılabilecek *empiristlerin* iddiası ise, bilginin kaynağının salt varlığın kendisi olduğu ve bilginin maddenin dolaysız yansıyan görüntüsünden duyular aracılığıyla deneylerle elde edildiğidir. Bu bağlamda, empiristlere göre gerçeklik ‘an’ içinde rastlantısal olarak kurulan parçaların toplamıdır. İdealist ve

¹² Hacı Mustafa Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafizik* (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 81-114; Gerald Hanratty, *Aydınlanma Filozofları*, çev. Tuncay İmamoğlu-Celal Büyük (İstanbul: Anka Yayınları, 2002), 90-92.

¹³ Afşar Timuçin, “Maddesizcilik”, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: BDS Yayınları, 1994), 350; Süleyman Hayri Bolay, “Maddesizcilik”, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Basım Yayın Pazarlama A.Ş., 9. Basım, 2004), 276.

¹⁴ Ekin Oyan Altuntaş, “Aydınlanma Döneminden Günümüze Bilimsel Bilginin Temelindeki Ana Sorunsal: İdealizm-Materyalizm Tartışması ve Diyalektik Yöntem”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 12/47 (2015), 28.

empiristlerin yanı sıra her iki yaklaşımın da sentezini yapan Berkeley ve Kant (bilinemezçilik) gibi düşünürler de bu dönemde etkili olmuşlar fakat her iki paradigmanın sınırlılıkları içinde kalmışlardır.”¹⁵

Berkeley’in, empirist-sensüalist bilgi anlayışından hareket ederek idealist-immateryalist bir varlık anlayışını temellendirme gâyesi ve aklın çıkarımlarına yani rasyonel bilgiye tam olarak güvenemeyeceğimize, ancak algılarımızın getirdiği bilgilere tam olarak güvenebileceğimize ilişkin görüşleri dikkate alındığında onun durduğu nokta kısaca şöyle özetlenebilir: Empirist-sensüalist bilgi anlayışından hareketle (sadece duyulur niteliklerin kabul edilebilir olduğu iddiasıyla) *spiritüel gerçeklikten bağımsız maddî cevher anlayışını* reddetmek gerekli olmaktadır. Buna göre algı ve algı nesnesinin hariçte var olup olmadığı -yani bilinç içeriğinin hariçte nesnenin var olup olmadığı- yönündeki Berkeley’in söz konusu yaklaşımından sonra, (Kant ve sonraki gelenek itibarıyla) zamanın-mekânın statüsüne ilişkin tartışmalar gündeme gelmiş; zaman ve mekânın nesnel ya da evrensel olup olmadığı, rölativite vb. konulardaki gelişmelerle birlikte ise kuantum fiziği ve dolayısıyla da bilimsel bilgide anti realizm tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle *bilinç içeriği ile hariçteki nesnenin var olup olmadığı, birbirine etki edip etmediği ve bunlar arasındaki uyumluluk meselesi* bilinç içeriği dışında bir şeyin gerçekte var olmadığı iddiasını (Berkeley’in iddiasını) gündeme getirmiş; sonraki dönemlerde ise zamanın ve mekânın bu anlamda statüsü nedir? -yani zaman ve mekân bizim haricimizde mi yoksa bizim zihnimizde mi ortaya çıkıyor?- sorusuna; daha sonrasında ise matematik ve mantığın konumu, bunların zorunlu ve evrensel olup olmadığı, saf matematik ve mantığın hariçte bir varlığa/nesneye tekabül edip etmediği araştırmasına doğru bir seyir izlemiştir. Saf matematik ve mantığın hariçte bir varlığının olmadığı fikrinin yaygınlaşması ile de bilimsel etkinliğin doğasına ilişkin tartışmalar gündeme gelmiş, anti-realizme ilişkin tezler dikkat çekmiştir. Anti-realizm karşısında yer alan realizm¹⁶ dışında -yani bilimsel teorilere ilişkin bu realist ya da anti-realist

¹⁵ Altuntaş, “Aydınlanma Döneminden Günümüze Bilimsel Bilginin Temelindeki Ana Sorunsal: İdealizm-Materyalizm Tartışması ve Diyalektik Yöntem”, 40.

¹⁶ Anti realizm: “Bilimsel teorilerin gözlem alanı dışında kalan nesnel dünya konusunda doğru veya yanlış olamayacaklarını, sadece onu anlamada alet olarak iş görebileceklerini öne süren felsefi yaklaşım. Realizm: Bilimsel teorilerin, gözlem alanı dışında kalan nesnel dünya için de geçerli olduğunu öne süren felsefi yaklaşım.” bk. Hamdi Onay, “Bilimsel Realizm ve Anti-Realizm”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/18 (2016), 53-68.

yaklaşımlara alternatif olarak- bir de kritikçi/eleştirel realizmden (critical realism)¹⁷ söz edilmiştir.¹⁸

İşte sadece ideaları bilebileceğimizi, idealardan başka hiçbir şeyin var olmadığını iddia eden, düşünceleri hakkında birçok yorum yapılan ve bazı farklı teorilerle ilişkilendirilen¹⁹

¹⁷ Eleştirel Realizm: “Eleştirel gerçekçilik, İngiliz düşünürü Roy Bhaskar’ın çalışmalarıyla başlamış olan bir bilim felsefesi akımıdır. “Eleştirel gerçekçilik (critical realism), bilginin sınırları ve mahiyeti konusunda araştırmacıyı her türlü mutlak ve nihai bilgi iddiasından sakındıran, bununla birlikte, gerçeğe yakın bilgiler elde edilebileceğini savunan bir bilgi teorisi. Eleştirel gerçekçilik, bütün felsefe tarihi boyunca bir eğilim olarak her dönemde var olmakla birlikte, XIX. yüzyılın ikinci yarısında idealizm ve doğrudan realizme tepki olarak ortaya çıkan bir bilgi teorisi. Eleştirel gerçekçilik bilginin tabiatı ve gerçekle ilişkisi üzerine felsefi bir tavrıdır. Bir taraftan zihinden bağımsız bir biçimde var olan dış dünyanın olduğu şekilde bilinebileceğini öne sürer ki, bu yönüyle realisttir; diğer taraftan doğrudan realizmin dünyanın, algılandığı gibi olduğu iddiasını reddeder; bu yönüyle de eleştireldir. Eleştirel gerçekçilik algılamının, insan zihninin bir fonksiyonu olduğunu ve bu nedenle de zihnin damgasını taşıdığını iddia eder. Evren hakkında, ancak algı ve algı dünyası üzerine yoğunlaşan, eleştirel bir tefekkür vasıtasıyla doğru bilgiler elde edilebileceğini savunur.” bk. Bayram Karcı, “Eleştirel Gerçekçi Bilgi Teorileri”, *Turkish Academic Research Review* 2/3 (Aralık 2017), 90.

¹⁸ Kritikçi/Eleştirel realistlerden Amerikan eleştirel realistlerine göre ise Berkeley şöyle konumlandırılmıştır: “Berkeley, Locke’un zihne hapsedtiği düşünceyi özgürleştirerek, gerçekliğin doğrudan bilgisine götüren bir yol bulmaya çalışmıştır. Ancak bulduğu metot onu hapishanenin dışına çıkarmak yerine, hapishanenin bütün dünya olduğu neticesine ulaştırmıştır. Berkeley neticede sadece ideaları bilebileceğimizi ve dahası, idealardan başka hiçbir şeyin var olmadığını iddia etmiştir. Kant ise, Berkeley’in mutlaklaştırdığı idealizmden kendisini -Descartes’cı ve Locke’cu düalizme geri dönerek ve onu mutlaklaştırarak- kurtarmaya çalışmıştı. Kant’a göre, gerçek dünya (numen dünyası) ve bilinen dünya (fenomenler dünyası) olmak üzere iki dünya vardır...”. Bk. Karcı, “Eleştirel Gerçekçi Bilgi Teorileri”, 94-95.

¹⁹ Zihnin etkileyciliğine ve ontolojik statüsüne vurgu yapan Berkeleyci düşünceler, bilimsel teorilere dair anti-realist bir bakış açısıyla günümüzde de gündeme getirilmiş, hatta modern fiziğin kuantum teorisiyle Berkeleyci idealizm ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Öyle ki kuantum teorisindeki “gözlem sürecinin gözlenen etkilemesi” ilkesi, gözlemcinin yaratıcılığı olarak yorumlanmış ve burada gözlemcinin fizikî bir teması değil de zihnin belirleyiciliğinden bahsedilmiştir. Aslında bu yaklaşımı savunanlar “evrensel gözlemci” olarak niteledikleri Tanrı anlayışlarıyla dikkat çekmişlerdir. Buna göre Tanrı evreni gözlemlemekle birlikte sürekli var etmekte yani sürekli yaratmaktadır, böylece her kuantum olayı Tanrı’nın yaratmasının bir ürünü olarak değerlendirilmiştir. Mesela, kuantum ölçüm olaylarında Tanrı’nın zihnine vurgu yapan -kuantum optiği alanındaki çalışmaları bilinen fizikçi- Raymond Y. Chiao, kuantum olaylarına Tanrı’nın etkisi olduğundan bahsetmiştir. Zira madde altı parçacıklar gözlemleyene göre değişiyorsa Tanrı’nın gözlemciliği ile evreni yönettiği yönünde görüşler ortaya atılmış; bu türden görüşlerden hareketle de Tanrı’nın yaratıcılığı, Tanrı’nın gözlemciliği olarak değerlendirilenler olmuştur. Bk. Caner Taslaman, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 12. Basım, 2014), 215-221, 234-235; Raymond Y. Chiao, “Quantum Nonlocalities: Experimental Evidence”, *Quantum Mechanics*, ed. Robert John Russell vd. (Berkeley: The Center for Theology and the Natural Sciences, 2001), 37-38.

Kuantum teorisinin, “gözlemcinin zihninin yaratıcılığı” gösterdiği yönündeki iddiayla ilişkilendirilmesi fikri müteber görünme de gözlemcinin rolü ile ilgili tartışmalarının da hâlen devam ettiği bilinmektedir. Mikro seviyede/dünyada elektronların gözlemlendiğinde başka, gözlemlenmediğinde ise daha başka şekilde davrandığı, ışığın gözlemleyene göre hem dalga hem de parçacık özelliği (dalga-parçacık ikiliği) gösterdiğinin ve birkaç yerde birden olabildiğinin fark edilmesi klasik materyalizmin bilimsel iddialarının sorgulanmasına yol açtı. Zira doğru bilginin kaynağını sadece deney ve gözlemden ibaret sayan iddia üzerinde birçok soru işareti oluştu. Aslında ölçülemeye ya da, deney ve gözleme konu olmayan olasılıkların, doğal görünmeyen süreçlerin, bilimin gücünü aşan metafizik bir alanın imkânı, evrene müdahil Tanrı düşüncesi, mucize fikri gibi -bilimi öne sürerek daha doğrusu bilimcilik yaparak materyalistlerin inkâr ettiği- daha birçok iddianın imkânsız olmadığı

İrlandalı George Berkeley²⁰, 17. yüzyıl Batı felsefesinin üç önemli empirist filozofundan (Locke-Berkeley-Hume) biri olarak dikkat çekmiştir. Berkeley'in düşünce sistemini oluşturan en önemli eserleri; "Yeni Bir Algı Teorisi", "İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir Deneme", "Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma" şeklinde sıralanabilir.

Bazı farklı ya da karşıt görüşler dikkat çekse de da John Locke (1632-1704) ve Nicholas Malebranche (1638-1715), Berkeley'in en çok etkilendiği filozoflar olarak bilinmektedir.²¹ Berkeley düşünce ağını örerken özellikle septik ve materyalist yaklaşımların

anlaşmıştır. Nasıl ki Bigbang'ın keşfi ile çoktanrılı dinlerde ya da materyalist tezlerde öne sürülen ezeli ve ebedi evren görüşü darbe aldıysa, kuantum olaylarının/gerçeklerinin fark edilmesiyle birlikte de her şeyi/tüm gerçekliği maddeye bağlayan ve maddenin ötesinde bir gerçeklik kabul etmeyen materyalist iddialar darbe yemiştir. Diğer taraftan ise bazı akımların deneysel desteği olan kuantumu istismar ederek yani mikro dünyanın anlaşılmasındaki zorlukları fırsat bilerek bazı saçmalıklara, mantıksal temelden yoksun iddialara/sahetekârlıklara insanları inandırmaya, insanları istedikleri doğrultuda kullanmaya yeltendikleri görülebilmektedir. Dahası gerçek olmayan objelerin, insanların onları öyle algıladıkları için somut ve gerçek sandığını ama *her şeyin aslında görüntülerden ibaret bir illüzyon* olduğunu öne süren görüşler; bir şekilde Berkeley'in immateryalist idealizmiyle ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır.

Evrenin ve gerçekliğin çok ileri teknolojiye sahip insanüstü bir uygarlık tarafından simüle edilmiş olabileceğinin iddia edildiği simülasyon hipotezinin evrenin kökenini, maddi gerçeklikten sıyrarak *idealar temelinde* açıklamaya çalışmasının -yani simülasyon argümanının maddeyi reddeden tavrının-, Berkeley'in düşünceleriyle ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir. Buna göre ileri sürülen iddia şöyledir: "Simülasyon hipotezi ve Berkeley'in felsefesi incelendiğinde, birbirleri ile olan ilişki açıkça görülmektedir. Berkeley'in felsefesinde maddeyi yadsımaya benzer şekilde, simülasyon hipotezi de nesnel gerçekliğin bir hayal ürünü olduğunu ima eder. Aynı Berkeley'de olduğu gibi simülasyon hipotezi de nesnenin kökenini üst bir bilince vardırır. Kısacası Berkeley'in tüm felsefesinde doğrudan takındığı tavrı, simülasyon argümanı dolaylı bir yoldan gerçekleştirir. Bu sebeple simülasyon hipotezi, bilimin materyalist tutumundan çok uzakta olup, idealizmin ta kendisine varmaktadır ve idealist bir savunudur." Bk.

<https://medium.com/@denizylnz/sim%C3%BClasyon-hipotezi-%C3%BCzerine-elim%C5%9Ftirel-bir-bak%C4%B1%C5%9F-c027fadf6179> Öyle anlaşılıyor ki böyle bir yaklaşım ile birlikte simülasyon teorisinin, Berkeley'in "fiziksel şeylerin maddi bir özü olduğunu reddederek var olan her şey ya bizim zihnimizdedir veya Tanrı'nın küllü aklındadır" şeklinde özetlenebilecek immateryalist bakış açısıyla ilişkilendirilmektedir. Ancak simülasyon teorisinde Berkeley'in kastettiği anlamda üstün güç ve kudret sahibi bir Tanrı fikri yoktur. Sadece bizden üstün birileri ya da uygarlıklar tarafından simüle edilebileceğimiz fikri vardır. Bununla birlikte fiziksel süreçlerin gerçekten var olduğu, yalnızca en temel seviyede Tanrı'nın zihnindeki süreçler tarafından oluşturulduğu, Matrix hipotezinin, simülasyonun Tanrı'nın zihninde uygulanmakta olduğu yönündeki birçok iddianın da; Berkeley'in gerçekliğin doğası hakkındaki metafiziksel teorisine yani immateryalist metafiziğiyle ilişkilendirmeye çalışıldığı gözden kaçmamaktadır. Bk. <https://bilimvesaire.com/2018/01/felsefe/matrix-ve-metafizik-matrix-gercekse-bildigimiz-her-sey-yanlis-midir/>

²⁰ 1685-1753 yılları arasında yaşamış olan George Berkeley, öğretim üyeliğinin yanı sıra din görevlisi (papaz) kimliği ile de tanınmıştır.

²¹ Doğrudan ve aracsız şekilde algıladığımız duyu deneyimleri sonucu "ideaların" oluştuğu ve düşüncelerin doğuştan gelmediği gibi noktalarda Locke ile aynı düşünceyi paylaşan Berkeley, Locke'un dış dünyayı zihinden ayrı gören anlayışını eleştirmiş, varlığın algılanandan ayrı olmadığını savunmuştur. Yani o, Locke'un benimsediği "maddi cevher" anlayışını reddetmiş ve varlığı algılanmış olmaya bağlamıştır. O, Her şeyin nedeninin Tanrı olduğunu iddia eden okkazyonalizmin kurucusu olan Malebranche'in düşüncelerinden etkilenmiş, maddenin tinsel bir nedeni olduğu noktasında onunla birleşmiştir. Malebranche'nin soyut genel fikirler anlayışını yadsımış, madde ve ruhu birbirinden ayrı töz halinde gören düşüncesini ve duyularımızın yanıltıcı olduğu yönündeki görüşlerini ise kabul edilemez olarak nitelemiştir. Bk. George Berkeley, *The Works*

insanlığı ateizme sürüklediğine vurgu yapmış, felsefi düşüncesinin merkezine Tanrı anlayışını yerleştirerek hem ateizmle hem de septisizmle mücadele etmeyi kendisinin asıl hedefi olarak belirlemiştir. Zaten Berkeley'in immateryalist metafiziğinin temel amacının, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak olduğu eserlerinde görülebilmektedir.²² Berkeley'in düşünce sistemindeki Tanrı'ya ilişkin görüşlerinden bahsedebilmek için ise öncelikle varlık ve bilgi anlayışına değinmek gerekmektedir. Daha sonra da Tanrı anlayışından ve Tanrı'nın varlığına ilişkin öne sürdüğü delillerden bahsedilebilir.

2.1. Berkeley'in Varlık ve Bilgi Anlayışı

Düşünce tarihinde *empirist-sensüalist* bilgi anlayışını benimseyen filozofların realist ve çoğu zaman da materyalist bir ontolojiye sahip olduğu; *rasyonalist* bilgi anlayışını benimseyen filozofların ise idealist-spiritüalist bir ontolojiyi savunduğu görülmektedir. Empirist-sensüalist bilgi anlayışından hareket ederek idealist-immateryalist bir varlık anlayışını temellendirmeye çalışan Berkeley'in pozisyonu ise oldukça ilgi çekicidir. Aklın çıkarımlarına, rasyonel bilgiye tam olarak güvenemeyeceğimizi, ancak algılarımızın getirdiği bilgilere tam olarak güvenebileceğimizi savunan Berkeley, rasyonalizmi küçümsemiş ve "empirist-sensüalist" bilgi anlayışını gerekçe göstererek (yani sadece duyulur niteliklerin kabul edilebilir olduğunu iddia ederek) *spiritüel gerçeklikten bağımsız maddî cevber anlayışını* reddetmiştir.

2.1.1. Berkeley'in Varlık Anlayışı

Berkeley'in immateryalist metafiziğinde "Tanrı'nın varlığı" konusunu anlayabilmek için onun varlık anlayışından ana hatlarıyla bahsetmek gerekmektedir. Berkeley'e göre *ruhlar* ve *idealar*dan oluşan varlık âlemi; algılananlar (*idealar*) ve algılayanlar (*ruh/tin*) şeklinde iki kısımda ele alınabilir. Algılayan ruhlar/tinler ise kendi içinde sonlu algılayanlar (insan zihni), sonsuz algılayan (Tanrı) şeklinde ifade edilebilir. Kısacası Berkeley'in varlık anlayışı *algılanan varlıklar* (idealar), *sonlu algılayıcı varlıklar* (insan zihni), *sonsuz algılayıcı varlık* (Tanrı) şeklinde 3 kategoride incelenebilir.

2.1.1.1. Algılanan Varlıklar

Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous, 2nd edition, ed. by A. A. Luce and T.E. Jessop (London: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1964), 2/214; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, çev. Mehmed Saffet Engin (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1935), 192.

²² Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2nd edition, ed. by A. A. Luce and T.E. Jessop (London: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1964), 2/113; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, çev. Levent Özşar (Bursa: Biblos Yayınları, 2013), 192-193.

Berkeley'in düşünce sisteminde dış dünyadaki nesnelere (entitiler) algılanan varlıklar olarak sınıflandırılabilir. Berkeley, dış dünyadaki nesnelere ifade eden *maddenin niteliklerini* John Locke'un, maddî varlığın özüne ait olan, asla kendisinden ayrılmayan ve ikinci niteliklerin taşıyıcısı olan *birincil nitelikler* ve algılayan süjenin durumuna göre görecelik arz eden, süjede algılama gücü oluşturan *ikincil nitelikler* şeklindeki ayrıma karşı çıkmış, bu ayrımın doğruluğunun ispatlanamayacağını, dahası bu görüşün sadece bir inançtan ibaret olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre biz doğrudan doğruya ancak duyulur niteliklere ait idealarımızı kavrayabilmekteyiz, fakat birincil nitelikleri kavrayamamaktayız. O halde bilgiye ilişkin iddiaları, doğrudan algıladığımız idealarla sınırlandırmak gerekmektedir, ne olduğunu kavrayamadığımız ya da bilmediğimiz (niteliklerin taşıyıcısı anlamında bir dayanak olarak var olduğu iddia edilen) "maddî cevher" in varlığına inanmak ise tamamen septsizmi beslemektedir.²³

Var olan her şeyin özel ve ferdî olduğu düşüncesinden yola çıkan Berkeley, soyut fikirlerin herhangi bir varlığa karşılık gelen bir gerçekliği olmadığını (ontik karşılığı bulunmadığını), diğer tüm niteliklerden soyutlanmış ve kendi başına var olan bir niteliğe delâlet etmediğini belirtmiştir. Berkeley, herhangi bir varlığı temsil edemediğini düşündüğü "soyut fikirlerin" zihnin soyutlama gücünden kaynaklandığını, zihnin bir ürünü olarak işlev gördüğünü savunmuştur. Genel ideaların her türlüşünü olmasa da özellikle *soyut genel idealar* kavrayışını eleştiren ve *Locke'un soyut-genel idealar*²⁴ anlayışına karşı çıkararak düşünce sistemini inşâ eden Berkeley, sözcüklerin tikel ideaları temsil ettiğinde genelleşeceğini, ancak sözcüklerin soyut genel bir idea formunda olamayacağını belirtmiştir.²⁵ İşte bu noktada o,

²³ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/74, 78-79; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 122-125.

²⁴ "Soyutlama: Sözcüklerin kullanımı bizim içsel idelerimizin dışı dönük imlerinin yerini tuttuğuna ve bu ideler de tikel şeylerden alındığına göre, eğer edindiğimiz her tikel idenin ayrı bir adı olsaydı, adların sonsuz sayıda olması gerekirdi. Bunu önlemek için zihin tikel nesnelere aldığı tikel ideleri genel yapmaya girişir; bu işlem, tikel idelerin, bütün öteki varoluşlardan ve zaman, yer ya da birlikte ortaya çıkan başka ideler biçimindeki gerçek varoluş durumlarından ayrılmış olan, zihindeki görüntüler olarak ele alınmasıyla yapılır. Buna SOYUTLAMA denir ve bununla, tikel varlıklardan alınmış olan ideler bütün bir türün genel temsilcileri olurlar: ve bunların adları da, bu soyut idelere uygun olarak varolan şeylerin hepsine uygulanabilen genel adlar olur." Bk. John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu (İstanbul: Ara Yayıncılık, 1992), 126; Locke'un soyutlama teorisini eleştiren Berkeley, böylece tümel kavramların soyutlama yetisiyle oluşturulamayacağını, tümel kavramların birer isimden başka bir şey olmadığını, tümelerde bile duyusal öğelerin bulunduğunu, soyut fikirlerin gerçek varlığının olamayacağını, soyut ve tümel kavramların zihinde bile bulunmadığını, bütün idelerin tikelleştirilmiş tasarımlar olduğunu savunmuştur. Bk. Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/27-33, 42-43, 46, 75-76, 106-107; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 15-29, 49-48, 56, 117, 179.

²⁵ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/31-32; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 23-26.

maddî cevher anlayışının da bir soyutlama olduğuna dikkat çekmiştir. Yani öyle anlaşılıyor ki o, zihnin genel ideaları oluşturabileceğini kabul etmekle birlikte Locke'un "soyut idea/fikir" anlayışına karşı çıkmıştır.²⁶

Maddî cevher anlayışını reddederken duyulur şeylerin düşünülebilir şeyler olduğunu, algılanamayan bir şeye ilişkin düşüncenin olamayacağını belirten Berkeley, algılarımızın ötesinde olan ve ne olduğu bilinmeyen soyut, güçsüz, pasif bir kimlik taşıyan "maddî cevher" fikrini; algı sahibi olmayan şuursuz bir entiteden hareketle ulaşılan yanlış bir çıkarımdan ibaret görmüştür. Zaten "duyulur şeylerin yalnızca idealar olduğu" şeklindeki bir anlayış, "maddî cevher" anlayışının gereksiz ve anlamsız olduğu tespitini de beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, algı sahibi olmayan şuursuz maddî varlığın, zihnimizin algıladığı mental objeler olan ideaların nedeni olarak görülmesi hatalı bir çıkarımın sonucudur.²⁷ İşte Berkeley, natüralist/materyalist ontolojiyi kabul eden filozofların algılanamayan maddî cevheri kabul etmelerini de hayretle karşılamış ve bu durumun çelişkili olduğundan bahsetmiştir.

Maddî tözün (cevherin) ontolojik varlığını reddeden ve immateryalist/idealist bir çizgiyi takip eden Berkeley'in metafiziğinde, madde veya fizikî nesnelere söz konusu olduğunda *var olmak algılanmış olmaktan* ibârettir. İşte Berkeley, -temel sloganı olarak bilinen- "var olmak algılanmış olmaktır/esse est percipi" ilkesinden hareket ederek hem kendi idealizminin inşâ zeminini oluşturmuş, hem de dış dünyanın varlık kaynağı ve devamının nedeni olan Tanrı anlayışını zirve noktaya taşımıştır. Dış dünyanın varlığını inkâr eden sübjektif idealizmden farklı olsa bile çoğunlukla sübjektif idealizm ile karıştırılan görüşleri sebebiyle eleştiri oklarına maruz kalan Berkeley, aslında dış dünyanın ontolojik gerçekliğini inkâr etmediğini, ancak dış dünyanın varlığını Tanrı'nın sonsuz zihni tarafından algılanmaya bağladığını vurgulamıştır. O, düşünce sistemindeki asıl gâyenin, yaşadığı dönemde etkisini hissettiren *şüphelilik* ve *ateizmle* mücadele olduğunu belirtmiş; asla algılanamayacak ve bilinemeyecek olan maddî tözü kabul etmenin epistemolojik ve teolojik septisizme yol

²⁶ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/27-38; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 16- 38; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/193-194, 247-248; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 162-163; 241-242.

²⁷ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/63; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 91; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/239-240; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 229-230.

açacağından bahsetmiş, septisizmin ise ateizmi beslediğinden söz etmiştir; yani böylece maddî cevher anlayışının septisizmi ve ateizmi desteklediğini düşünmüştür.²⁸

Şu halde denebilir ki, dış dünyanın zihinden bağımsız varlığını benimseyen Locke’u eleştiren Berkeley, dış dünyanın algıdan bağımsız varlığını yani zihinden bağımsızlığı düşüncesini reddetmiştir. Locke, bilgiyi oluşturan ideaların bağımsız bir dış dünyanın kopyaları olduğunu savunmuş, böylece varlığı *maddî/özdeksel* ve *zihinsel* olmak üzere ikiye ayırarak hem realist (gerçekçi) hem de düalist (ikicilik) bir çizgide yer almıştır. Berkeley ise gerçekçi ve düalist özelliği olan varlık anlayışını reddetmiş, ideaları şeylere dönüştürmüştür, böylece ideaları şeylerin kendileri olarak kabul etmiştir. Bu anlayışa göre idealar, zihindedir yani tindedir; işte bu düşünceden hareket eden Berkeley, sadece tinsel/zihinsel varlığa dikkat çekerek idealizme ulaşmıştır.

Öyle anlaşılıyor ki Berkeley’in varlık anlayışındaki “şeylerin varlığı”, algılanmalarına bağlı olduğundan dolayı dış dünyanın kendilerini algılayan zihinlerin ya da düşünen şeylerin dışında var olmaları imkânsızdır. İşte Berkeley’in bu anlayışı, “ebedî ve ezeli bir zihne” atf yapabilmeyi kolaylaştıran bir köprü gibi olmuştur. Yani Berkeley’e göre, nesnelere kendilerini düşünen “sonsuz bir zihin” olmaksızın var olmaları olanaksızdır. Öyleyse sadece *bilinç içeriklerini* ve *algılarını bilebilen insan*, bunların dış dünya denilen bir gerçekliğe dayandıklarını ve onların bir sonucu olarak meydana geldiğini bilemez. Bunu bilebilmenin yolu ise ancak insanın kendi kendisinden çıkarak algılarının gerçek karşılıklarını görmekle olabilecektir, böyle bir durum mümkün olabilse bile insan, gerçek denilen şey hakkında sadece -yine- “bir algıya” sahip olabilir. Berkeley, maddî cevher kavramını temsil edecek hiç bir ideaya sahip olmadığımızdan bahsederek “algılayan zihinden bağımsız, algılarımız dışında bir dış dünyanın varlığını”, ancak bir kuruntudan ibâret kalacağından söz etmiştir. Bununla birlikte o, kendisinin dış dünyayı inkâr etmediğini de ifade etmiş, sadece fenomenlerin arkasında bulunduğu varsayılan “maddî cevher” anlayışını inkâr ettiğini belirtmiştir.²⁹ Yani “duyu algılarını” sahip olduğumuz ideaları sağlayan güvenilir bir kaynak olarak gören, duyularımızla doğrudan algıladığımız sonlu şeylerin varlığını kabul eden Berkeley, öyle anlaşılıyor ki duyularla algılanamayan, varlığına ilişkin herhangi bir işaret/delil

²⁸ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/55, 81-83; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 76, 129-132.

²⁹ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/43-51, 70-76; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 50-66, 107-118; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/229-230; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 215-216.

bulunmayan maddî cevheri reddetmiştir.³⁰ Zaten ona göre maddî cevher, aklın hatalı bir çıkarımının sonucu olan yanlış bir yargı, boş bir kavramdır; zira dış dünyada bulunduğu söylenen maddî cevher mevcut olsaydı bile, onları asla bilemezdik. O, maddî cevher anlayışının reddedilmesi halinde faydasız ve anlamsız tartışmaların da ortadan kalkacağını, düşünmüştür. Birincil ve ikincil dereceden nitelikler arasında yapılan ayırımının yapılmaması gerektiğini, bu niteliklerin birbirinden ayrılmazlığını, bütün niteliklerin duyuşal nitelikler yani tasarımlar olduğunu, bütün duyulur niteliklerin ise zihin/ruh dışında varlığının bulunmadığını, nesnelere tasarımlar toplamını ifade ettiğini savunan Berkeley, neticede idealist bir metafizik anlayışını benimsemiş fizikî nesnelere zihindeki idealin nedeni olamayacağını vurgulamıştır.³¹

Berkeley, Descartes'ın (1596-1650) mekanizmine de karşı çıkarak nedenselliğin, ancak tinlerin etkinliği olarak söz konusu edilebileceğini düşünmüştür. Ona göre esasında doğa yasası denilen şey, zihnin üretilmediği tasarımların peş peşe gelişlerinin düzeninden başka bir şey değildir; doğa yasaları deneyimimizdeki alışmışlıklar, deneyimimizdeki alışmışlıklara ilişkin yargılardır. İşte sonlu ruhlardaki/algılayıcılardaki tasarımları düzenli bir şekilde meydana getiren, tasarımlar düzenini sağlayan sonsuz bir ruh vardır ki, o da Tanrı'dır. Tanrı tarafından devamlı olarak algılanan dış dünya var olmaya devam etmektedir. Gerçekten algılayan ise Tanrı'dır.

Teorik olarak nedenselliği kabul etmenin mümkün olmadığını savunan Berkeley, belli duyu idealalarının devamlı olarak başka ideaları izlediğinin algılanmasıyla birlikte hatalı bir şekilde “idealın kendilerine” güç atfedildiğinden ve onların birbirinin nedeni sayıldığından söz etmiştir. O, idealar arasındaki zorunlu bağlantı varsayımının günlük hayatı kolaylaştırırsa da mekânî kovalite düşüncesinin yani doğadaki olay ya da oluşlar arasında var olduğu iddia edilen zorunlu bir ilişki varsayımının yanlış olduğunu belirtmiştir.³² İnsan zihninde, yine zihne bağlı duyu idealalarının uyarılmasıyla algılanan doğa yasaları, şeylerin alışılmış akışında belli idealara belli ideaların eşlik etmesi *deneyim* vasıtasıyla öğrenilebilmektedir, böylece insan

³⁰ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/ 70-79; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 107-125; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/232; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 219-220.

³¹ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/49-51; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 62-66.

³² Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/54, 66-67, 68-69; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 71-72, 97-99, 103-104

buradan elde ettiği öngörü ile davranışlarını düzenleme imkânı ve gücü bulabilmektedir.³³ Buna göre doğadaki olaylar ve oluşlar basit, pasif ve edilgindir; gerçek bir nedensellik bağlantısına yönelik iddia ise kişinin zihnindeki yanlış bir kurgu, deney veya gözlemden yanılısamadan ibârettir. Bilimsel keşifler, idealarımız arasında varsayılan zorunlu bağlantıları çıkarmakla değil, sadece doğa yasalarının gözlemlenmesiyle bilinebilir.³⁴

2.1.1.2. Sonlu Algılayıcı Varlıklar

Berkeley'e göre algılarımız bizi yanıltmamaktadır, algılarımız varlığın gerçek bilgisini bize verdiğine göre, asla algılanamayacak ve bilinemeyecek maddî cevher anlayışını kabul etmek hatalıdır. Berkeley'in buradaki dikkat çekici özelliği, hem maddî cevher anlayışını reddederek insan bilgisinin dayanacağı bir zemin oluşturmaya çalışması, hem de Tanrı'nın varlığını temellendirmeye yönelmesidir. Yani o, bir yandan algılarımızın eşyanın gerçekliğini ifade ettiğini savunarak *empirist* bir tavır ortaya koymuş; diğer yandan ise bu algılama yeteneğinin, algı idealarımızın kendiliğinden veya şuarsuz bir dış etken olan maddî cevher tarafından oluşturulamayacağını, maddî cevherin zihnin algılamasını (zihnin ideaları elde etmesini) sağlayamayacağını savunmuştur.

Zihin ideaları elde ederken aktif durumdadır, ancak aktif olan zihnin, ideaları algılaması duyularımızın hemen önünde bulunan fenomenlerin *ikinci nedenler* ve *vasıtalar* olarak var edilmiş olmasıyla gerçekleşmektedir. Ona göre idealarımızın gerçek/nihâi nedeni ise fenomenlerin/duyuların yaratıcısı olan *Tanrı*'dir, ancak gerektiği gibi akıl yürütmeyenler *ikincil nedenleri* gerçek nedenler zannedebilmektedirler. Hâlbuki ikincil nedenlerin (tabii vasıtaların) varlığı zihinlerin gâye ve düzeni fark edebilmesi içindir, yani insanoğlunun faydası için gerekli olmaktadır. Zaten Tanrı, yaratmış olduğu fenomenler ile ideaları elde etmemizi sağlamıştır. O halde Berkeley, ideaların gerçekliklerini Tanrı'nın yarattığı vasıta nedenlerle ilgili algılarımızda görmektedir.

İdealar, bir zihin tarafından algılanmış olmaya bağlı olarak ortaya çıktığına göre algı eylemi “algılayan birinin varlığını” gerektirmektedir. İdeaların dışında, idealardan tamamen farklı, ideaların kendisinde var oldukları şey/zihin; gayri maddî yani ruhsal bir cevherdir. Bu anlayışa göre idealar algılanan varlıklardır, algılayan varlıklar ise zihin veya ruh olarak adlandırılmışlardır. Sadece bilen öznenin ve onun bilinç içeriklerinin varlığını kabul eden Berkeley, özneyi bir çeşit idealar/düşünceler toplamı olarak kabul etmiş gözükmektedir.

³³ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/52-54; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 68-73; Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafizikçi*, 153-154.

³⁴ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/53-54, 85; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 71, 101; Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafizikçi*, 170-171

Böylece Berkeley, giriştiği epistemolojik inceleme ve araştırma neticesinde maddî nesnelere varlığının zihinden bağımsız ispatlanamayacağını belirtmiş; ancak o, maddî bir cevheri (tözden/öz/ruh) reddederken manevî bir cevherden de bahsetmiştir. Yani ona göre varlığın temelinde mânevî/tinsel/ruhsal bir gerçeklik vardır; ancak *rublar* (zihinler, algılayıcı varlıklar), ruhların algılarına dayanan *idealar* vardır ve gerçektir.³⁵

İşte ona göre, idealara neden olan bir dış dünya yoksa ve sahip olduğumuz algı idealarımız da zihnimizin ürünleri değilse, bu algı idealarını edinmemizi sağlayan bizim dışımızda bir neden/varlık olmalıdır ki, bu varlık zihnin ideaları elde etmesini sağlayan irâde ya da ruhtur, şuur ve sonsuz olan bir güçtür, bilge ve iyiliksever bir Yaratıcı'dır. Öyle anlaşılıyor ki; Berkeley'in düşünce sistemine göre, gerçekte var olan *Tanrı*, O'nun yarattığı *sonlu rublar* (pasif alıcılar) ve bu rublara verdiği *algılardır*. Bu anlayışa göre Tanrı dışındaki tüm varlıkların varlığı ve devamı, sürekli Tanrı tarafından algılanmaya bağlıdır. O halde sonsuz kudret sahibi ve sonsuz algılayıcı olan ruhun yani Tanrı'nın etkisiyle var olan "algılayıcı ruhlardan" başka bir şey yoktur, zaman ve mekân da ruhun dışında değildir.³⁶

2.1.1.3. Sonsuz Algılayıcı Varlık

Berkeley idealist ve immateryalist/antimateryalist görüşlerinin bir sonucu olarak sadece zihinsel ya da manevî/ruhsal cevherin varlığını kabul etmiştir. Burada algılayan ve algılanan varlıkların varlık nedeni olan Tanrı'nın algılayıcı sıfatından bahsetmiş, Tanrı'nın sonlu algılayıcıların ve bütün varlıkların "sonsuz algılayıcısı" olduğundan söz etmiştir. O, sonlu olan insan zihninin dış dünyaya ilişkin algılamasının (algılama ilişkisinin) olmadığı hâllerde, varlıkların olabilmesi ve varlıklarını devam ettirebilmesi için sonsuz/kesintisiz algılayıcı olarak bütün varlıkları varlığa getiren, onlara varlıklarını veren aşkın, yaratıcı ve tek olan varlıktan yani Tanrı'dan bahsetmiş; Tanrı'nın sürekli algılayarak varlığı ayakta tuttuğundan söz etmiştir.³⁷ Başka bir deyişle dış dünyanın ve Tanrı'nın "algımızdan bağımsız bir varlığı" olduğunu kabul eden Berkeley, dış dünyanın nedeni olarak Tanrı'yı görmektedir. O, dış dünyayı bir kuruntu saymamaktadır, ancak dış dünya ile ilgili tasarımlarımızın kaynağı olarak Tanrı'dan bahsetmektedir. Öyle ki ona göre, çalışma odamızdaki masa biz onu

³⁵ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/78-79, 103-111; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 122-127, 171-189.

³⁶ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/41-42, 51-52, 57-70; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 45-47, 67-68, 79-107; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Essays In The Guardian*, 2nd edition, ed. by A. A. Luce and T.E. Jessop (London: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1964), 7/181-184.

³⁷ Bk. Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafizikçi*, 216, 223, 237-238; Tuncay İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi* (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2004), 160-166.

algılamasak bile, devamlı olarak Tanrı tarafından algılanacağı için var olmaya devam edecektir.³⁸ Yani Berkeley, algılayıcı varlık olarak sadece insanı değil, asıl olarak bilgisiyyle dış dünyanın/her şeyin varlık kaynağı ve kuşatıcısı olan Tanrı'yı kastetmektedir. Öyle ki Tanrı tarafından bilinen ve Tanrı'nın bilgisinde var olmaya devam eden her şey, Tanrı tarafından algılanmaktadır.

İşte Berkeley, haricî nesnelere yerine “zihnimizdeki idealardan yola çıkarak” Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Ona göre insan duyularını ve idealarını oluşturan dış dünyanın, insan irâdesi ile meydana gelmediği ve dış dünyadaki nesnelere kendi kendilerine süreklilik gösteremeyeceği kolayca anlaşılabilir; öyle ki dış dünyanın nedeni ne maddî varlıklar ne de insanın kendisi olabilir. Maddî varlıklar ve insan zihni varlıkların varoluş nedeni olamayacağına göre ancak “başka bir ruh, haricî bir varlık” varlıkların varoluş nedeni olmalıdır.³⁹ Zaten bu anlayışa göre dış dünyanın varlığı ideaya indirgendiğine göre ve insan da zihindeki ideaları istediği gibi meydana getirme gücüne sahip olamadığına, algıları üzerinde kontrolü sağlayamadığına göre; o halde “zihindeki idelerin nedeni” haricî nesnelere/maddî varlıklar olmadığı gibi insan da olamaz. İşte zihnimizdeki ideaların nedeni bir başka tinsel töz olmalıdır; işte O varlık, Tanrı'dır.⁴⁰

2.1.2. Berkeley'in Bilgi Anlayışı

Descartes ve Locke gibi Berkeley de bilginin tümüyle idealardan oluştuğunu kabul etmiştir. Locke'un deneyci yaklaşımını, insan bilgisinin doğuştan gelemeyeceğine ve bilginin kökenine ilişkin fikirlerini benimsemiş olsa da Berkeley, bilginin tek kaynağının algı olduğunu iddia etmiştir. Yani o, bizim doğrudan ve aracısız olarak algıladığımız her şeyin kendi zihnimizdeki idealar olduğunu, idealarımızın algısal deneyin sonucu oluştuğunu (bütün ideaların kökeninin deney olduğunu), sadece kendi idealarımızı başka bir deyişle duyularımızı bilebileceğimizi, dolayısıyla da bilgimizin duyularla elde ettiğimiz idealardan türediğini savunmuştur. İnsanın doğrudan algısal deneye sahip olmadığı kendi benine/zihnine ya da tinsel varlığa ilişkin bilgisine gelince, işte bu bilgi idealardan

³⁸ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/42; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 46-47.

³⁹ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/51-53, 65, 80-82, 108-111; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 66-70, 96, 127-131, 184-186; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/240-243; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 224, 230, 248.

⁴⁰ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/80; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 127-128; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/230-231; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 216-217; Ahmet Cevizci, *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi* (Bursa: Asya Kitabevi, 2001), 260.

türememiştir. Ancak doğrudan ve aracısız olarak zihnin faaliyetlerini algılayan, ideaları bilen ve algılayan bir şey (algılama, isteme, imgeleme, anımsama, ümit etme ve korkma gibi faaliyetlere ek olarak, bu faaliyetleri gerçekleştiren aktif bir varlık) vardır ki, bu zihin, ruh ya da bendir.⁴¹

Berkeley, duyularımız üzerinde yaptığı izlenimlerle yani ikinci niteliklerle nesnelerin kavrandığını belirtmiş, *empirik bir bakış açısıyla* bilgi için gerekli malzemenin duyumdan geldiğini savunmuştur. Berkeley'e göre tüm bilgilerimiz duyu algısının verileriyle temellenmektedir ve deneyim yoluyla elde ettiğimiz izlenimler, alışılmışlıklar olarak idealar tarafından özdeşleşimlerine ait raporlar olarak işlev görmektedir. İdeaların anlığa bağlı, anlıksal olduğundan bahseden Berkeley, idealar için var olmayı, anlıkça algılanmak olarak kabul etmiş, ideaların düşünüldüğü sürece anlıkta yer aldığını belirtmiştir. Böylece ideaların düzenli olarak bir arada bulunmasından nesne denilen şeylerin anlaşıldığını, anlıksal olan nesnelere için var olmanın algılanmış olmaya/algılanmaya bağlı olduğunu savunmuştur.⁴² Doğrudan ve aracısız olarak algıladığımız her şey kendi idealarımız olduğuna göre, idealarımızla bu idealara benzeyen nitelikleri birbirleriyle karşılaştırma imkânımızın olmadığını belirten Berkeley, zihnimizdeki ideaların nesnelerin niteliklerine benzeyip benzemediklerini hiçbir zaman bilemeyeceğimizi savunmuştur.⁴³

İdeaların/tasarımların öznede ve öznenin bilinç içerikleri olarak var olduğundan söz eden Berkeley, algılarımızın Tanrı'nın algısının bir parçası olduğundan bahsetmiştir.⁴⁴ Berkeley burada dış dünyayı bir kuruntu olarak düşünmemiştir, dünya ile ilgili

⁴¹ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/52-53, 104-105; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 68-69, 174-175; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/233-234; Berkeley, *Beşeri Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hılas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 221; Ahmet Cevizci, "George Berkeley", *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 3. Basım., 1999), 117.

⁴² Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/41-42, 89-90; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 45-48, 144-145; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/249; Berkeley, *Beşeri Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hılas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 231.

⁴³ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/85-88; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 136-141.

⁴⁴ John Herman Randall-Justus Buchler, *Felsefeye Giriş*, çev. Ahmet Arslan (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, 1982), 101.

tasarımlarımızın kaynağının Tanrı olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ Bu metotla Berkeley'in solipsizme⁴⁶ düşmekten (öznellikten) kurtulduğu anlaşılabilir.

Ona göre “var olmak algılanmış olmaktır (esse est percipi)”, yani gerçek olan sadece “algı”dır. İşte ideaları gerçek nesnelere kabul eden Berkeley, gerçek nesnelere ile idealar arasındaki ayrımı ortadan kaldırmış ve böylece dışımızda var olduğundan hiç şüphe duymadığımız şeylerin bile hep düşüncede var olduğunu ileri sürmüştür. Kendilerini algılayan zihinler olmaksızın ideaların var olan ilk örneklerinin benzerleri olabileceklerini reddeden Berkeley, duyulur nesnelere ancak başka bir zihinde var olduğunu savunmuştur. Yani biz görmesek de varlığından şüphe duymadığımız nesnelere başka bir zihinde var olmalıydılar, ancak soyut ve tümel kavramların gerçek varlığı yoktur.⁴⁷ Berkeley'in düşünce sisteminde öznenin önemli rolü dikkat çekicidir, idealar öznenin bilinci dışında değil öznedir. Böylece o, şüphecilikten/kuşkuculuktan kurtulmanın mümkün olduğunu düşünmüştür.⁴⁸

Öyle anlaşılıyor ki *empirik bir metotla* niteliklerin taşıyıcısı olan maddî bir cevherin düşünülmemeyeceğini ve haricî nesnelere ontolojik varlığının kanıtlanamayacağını düşünen Berkeley, metafiziğini *idealist bir epistemoloji* ile temellendirmiştir. Böylece Berkeley, idealist metafiziğinin esasını “var olmak algılanmış olmaktır” ilkesine dayandırmış ve insan zihninin, idea olmayan hiçbir şeyi bilemeyeceğini ileri sürmüştür, maddeyi/fizikî nesnelere idealara indirgeyerek idealizme ulaşmıştır. O halde rasyonalizme/akılcılığa bir reaksiyon ya da rasyonalizmin aşırılıklarına karşı bir tepki olarak konumlanan *empirist felsefi gelenekten yola*

⁴⁵ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/55-56; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 74-77.

⁴⁶ “Solipsizm kelimesi köken olarak Latince “solus” ve “ipse” kelimelerinin birleşiminden türemiştir (Online Etymology Dictionaries 2014). ‘Solus’ tek veya yalnız, ‘ipse’ ise ben veya kendi anlamına gelmektedir. Türkçeye ise ‘tekbencilik’ olarak uyarlanmıştır. ‘Oxford Dictionaries’in ilgili maddesine göre solipsizm, insanın kendi zihni ve varlığından başka bir şeyi bilemeyeceği anlamına gelmektedir (Oxford Dictionaries 2014). Genel olarak ise kişinin kendi zihni ve bedeni haricinde hiçbir şeyin var olamayacağı, yalnızca var olanın, kişinin kendi beni ve zihni olduğunu ifade eden bir felsefe disiplini. Bu anlayışa göre bizim zihnimizde yer almayan hiçbir şey var olamaz. Buradaki var olma kavramı, benim varlığım anlamına gelmektedir. Varoluş veya varlık, deneyimlediğim her şeydir. Bunlar diğer fiziksel objeler, diğer insanlar ve olaylar olabilirler. Bu görüşe göre, etrafımda var olan her şey, ancak benim bilincimin bir ürünü olarak var olmaktadır. Solipsistlere göre kendi zihnim dışında başka düşüncelerin, deneyimlerin ve duyguların olabileceği inancı anlamsızdır.” Bk. Alper Bilgehan Yardımcı, “Metafizik ve Epistemolojik Solipsizm Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”, *Mavi Atlas* 4 (2015), 191.

⁴⁷ Soyut ve tümel kavramların zihinde bile bulunmadığından bahseden Berkeley, bu noktada Locke'dan farklı bir çizgide yer almıştır. Ona göre bütün ideler tikelleştirilmiş tasarımlardır. O, öznenin rolünü vurgulama, bilgede duyuma/algıya, deneye önem verme noktasında Locke ile aynı hassasiyeti göstermiştir.

⁴⁸ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/80; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 127.

çıkarak idealizme ulaşan Berkeley, kendi idealist metafiziğinin başlangıç noktasında öncelikle “soyut genel idealar kavrayışını” ve dolayısıyla da “maddî cevher” anlayışını reddetmiştir. Başka bir deyişle Berkeley’in maddî şeylerin zihinden bağımsız ve mutlak olarak var oldukları düşüncesini yadsıyarak yani materyalizmi reddederek inşa ettiği felsefi anlayış; algılanmayan töz ya da maddî cevherin var olduğu iddiasının geçersizliğine vurgu yapan fikrî bir zemine dayanmıştır.

Töz anlamında maddeyi reddetse de ideaların birlikteliği anlamında maddeyi kabul eden Berkeley, kendisine çıkış noktası olarak gördüğü empirizmden *ruhşal töz* söz konusu olduğunda vazgeçmiş görünmektedir. Ayrıca o, Newton’un mutlak zaman ve mekân anlayışına karşı çıkmış, algılayan zihinden bağımsız zaman ve mekân anlayışını da reddetmiştir.⁴⁹ Ruhun ölümsüzlüğüne, ölümden sonraki hayatın varlığına vurgu yapan Berkeley, madde ve ruhun iki ayrı cevher olduğunu savunan -Malebranche’in düşüncesinde olduğu gibi- fikirlere karşı çıkmıştır. Berkeley, yanlış kullanımı dışında duyuların bizi yanıltmayacağı temel fikrinden yola çıkmış, soyut genel ideaların eleştirisinden, maddî töz kavramının anlamsızlığından ve birincil-ikincil niteliklerin öznelliğinden hareket ederek düşünce sistemini oluşturmuştur, işte böylece septisizm ve materyalizme karşı epistemolojik idealizme ulaşmıştır.

İdealist bir metafizik anlayışını benimsediği görülen Berkeley’in, *fizikî nesnelere zihindeki ideaların nedeni olamayacağı* savunması, günlük hayatı kolaylaştırırsa da idealar arasındaki zorunlu bağlantı varsayımının (yani doğadaki olay ya da oluşlar arasında var olduğu iddia edilen zorunlu ilişki/mekânîk kozalite düşüncesinin) geçersizliğinden söz etmesi, doğa olaylarını ve oluşları basit, pasif ve edilgin görmesi, gerçek bir nedensellik bağlantısına yönelik bir iddiayı zihnindeki yanlış bir kurgu, deney veya gözlemden yanılıp olarak değerlendirmesi gibi düşünceleri dikkate alındığında esasında onun dış dünyaya ilişkin bilgi anlayışı keşfedilir. Ayrıca bu saydıklarımıza, onun; doğadaki yasaları yadsımadan ama zorunlu nedenselliği reddederek Tanrı’nın doğadaki olayları yarattığından söz etmesi, Tanrı’nın belli ilkeler, belli kurallar dâhilinde doğayı ikâme ve idâre ettiğinden bahsetmesi; bilimsel keşiflerin doğa yasalarının gözlemlenmesiyle elde edildiğini belirtmesi yönündeki düşünceleri de eklenebilir.⁵⁰ Ona göre düşünen, irâde eden, algılayan ruhlara ilişkin bilgiyi edinmenin yolu, ruhların eserleri ve mütemmim alâmetleri olan idealar

⁴⁹ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/83, 90; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 132-133, 145-147.

⁵⁰ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/65-69; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 96-105.

aracılığıyla mümkündür ve daha da önemlisi zihinde ideayı ortaya çıkaran Yaratıcı'nın istemesine bağlıdır. Her şeyin var olmasını sağlayan ve her şeyi yöneten hâkim Ruh'u yani Tanrı'yı bilebilmek ise her yerde ve her zaman belirgin olan işaretler ile mümkündür, hatta insanların varoluşundan çok daha açıkça algılanabilir.⁵¹

Öyle anlaşılıyor ki, bilgimizin tüm malzemesinin duyumdan geldiğini, akıl yürütme ile elde edilen bilginin dahi duyu algısının verisi ile temellendirilebildiğini, belli ideaların başka idealarla özdeşleştiğinin bile deneyim yoluyla öğrenilebileceğini savunan Berkeley bu anlamda bir *empirist*, soyut fikirlerin ve tümel kavramların hiçbir gerçekliğinin olmadığını iddia etmesi yönünden *nominalist*, maddî cevherin (maddî tözün) zihin ve ruhtan bağımsız var olamayacağını ileri sürmesi açısından *immaterialist/idealist* bir çizgide yer almıştır.

2.2. Maddî Bir Cevherin Olmaması (İmmateryalizm) İddiasından Hareketle Tanrı'nın Varlığına İlişkin Bir Delil Geliştirilebilir mi?

Berkeley, yaşadığı dönemde yaygın olan anti-Hıristiyan iddiaların ve materyalist felsefî akımların zararlarına karşı duyarsız kalamamış; septik ve ateist unsurların dinî ve ahlâki kurumlara yönelik tehditlerine ve yıkıcılığına karşı “epistemoloji merkezli bir algı eyleminden” hareket etmiştir. Septik ve materyalist düşüncelerin ateizme yol açtığını düşünen Berkeley, Tanrı merkezli felsefî bir sistem inşâ etmiştir. Öyle ki, o, hiçbir bilginin güvenilir olmadığını, her şeyden şüphe etmek gerektiğini iddia eden septisizmin etkisinde kalmış bireyler için, ahlâk ve din alanında veya sorumluluklar ve uyulması gereken kurallar konusunda hiçbir açıklamanın yeterli olamayacağına dikkat çekmiştir, bundan dolayı da *septisizmle mücadele etmenin gerekliliğine* vurgu yapmıştır.⁵² O, maddî dünyanın mutlak gerçeklik olarak görülmesi ya da Tanrı yerine konulması yönündeki *materyalist felsefî akımları* eleştirmiş, bu akımların temel dayanağı olarak gördüğü maddî cevher (maddî tözün) anlayışının tamamen bir varsayımdan ibâret olduğunu belirtmiştir. Buradan hareket ederek de “immaterialist/idealist” bir felsefe/metafizik inşâ etmiştir. O halde nasıl oluyor da maddî töz anlayışı yadsınarak ya da var olanların bilinç içeriğinde olduğu kabulünden hareket ederek Tanrı'nın varlığını bilmeye ilişkin birtakım iddialar öne sürülebiliyor? İşte bu soruya Berkeley'in immateryalist düşüncesi çerçevesinde ve ana hatlarıyla değinmeye çalışacağız.

2.2.1. Berkeley'in İmmateryalist Metafizikinde Tanrı'nın Varlığı

⁵¹ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/106-109; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 178-185.

⁵² Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/57, 77-79, 112-113; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 80, 120-125, 191-192; Hanratty, *Aydınlanma Filozofları*, 81-105; İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 33-35.

Berkeley'in düşünce sisteminin sloganı olarak görülen "var olmak algılanmış olmaktır" söyleminin amaçladığı asıl hedefin "Tanrı'nın varlığını ispatlamaya yönelik" olduğu anlaşılmaktadır. Zira o, insan zihninin nesnelere her an algılayamasa da sürekli algılayan ve dolayısıyla her şeye varlık veren *tinsel bir varlıktan* yani "Tanrı'nın zihni"nden söz etmiş, dış dünyadaki varlıkların garantörü olarak Tanrı'nın varlığına vurgu yapmıştır. Yani onun immateryalist metafiziğinin, Tanrı'nın varlığını ispatlamaya yönelik bir hedefe odaklandığı görülmektedir. Zaten Berkeley, bu hedefine ilişkin düşüncelerinden de bahsetmiş; araştırmalarının, çabalarının temel hedefinin Tanrı'nın varlığı, sıfatları, ruhun ölümsüzlüğü hakkında araştırma yapmak; Tanrı'nın irâdesiyle insan özgürlüğünün uyumu üzerine düşünmek; konuya ilişkin deliller ortaya koymak olduğunu belirtmiştir. Hatta o, Tanrı'nın varlığına ilişkin okurlarına dindarca bir duygu verememesi halinde tüm gayretinin, bütün çabalarının boşa gideceğini ifade etmiştir. Berkeley, eserlerinde insan bilgisinin gerçekliğinden, ruhun ölümsüzlüğünden, Tanrı'nın varlığına ilişkin bilginin apaçıklığından (Tanrı'nın varlığının hiçbir şüphe duyulmaksızın doğrudan bilinebildiğinden) bahsetmiş; septisizm, ateizm gibi zararlı/tehlikeli görüşlerle mücadele etmenin gerekliliğinden söz etmiştir.⁵³

İnkârcı akımlarla mücadele edebilmenin bir yöntemi olarak inşa ettiği immateryalist düşünce sisteminde Berkeley; dış dünyadaki nesnelere (entitiler) algılanan, algılandıkları sürece var olan (varlıktırlar) ve algılandıkları sürece varlığı devam eden varlıklar olarak nitelmiş, dış dünyayı edilgen ve pasif bir pozisyonda kabul etmiştir. Algı objeleri olan tekil ya da tikel varlıkların insanın duyu aracılığıyla algıladığı şeyler olduğunu belirten Berkeley, duyulanabilir objelerin (algı objeleri, yani ideaların) algılanmaksızın var olamayacağını savunmuştur. "Sonlu aktif algılayanın (insanın) algılamadığı durumlarda ne olacak?" sorusuna karşılık olarak ise Berkeley, "İnsan da dâhil tüm evren; sonsuz ve aşkın algılayan bir zihin/ruh tarafından yani Tanrı tarafından sürekli algılanmaktadır." cevabını vermiştir.⁵⁴

⁵³ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/55, 81-82, 109-113; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 76, 129-131, 187-192, Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/261; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 259-260; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 34, 78, 229; Mine Kaya Keha, *18.Yüzyıl İngiliz Empirist Filozoflarında Dil ve Anlam Sorunları*, (Ankara: Pagem Akademi, 2011), 139-141.

⁵⁴ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/53, 61, 80-81, 107-108; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 70, 88-89, 126-128, 182-183; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/212, 230-231; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 189, 217; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 162-163, 224-225.

Öyle anlaşılıyor ki, bilginin idealarla elde edildiğini savunan Berkeley, idealar ile gerçek nesnelere aynı şey olarak kabul etmekle ve duyu algısına konu olmayan maddî cevher iddiasının geçersizliğini öne sürmekle birlikte “var olan şeyleri”, algılayıcı zihinlere/algılayan ruhlara indirgemıştır. Zaten Berkeley’in, ideaların nedenini maddî nesnelere olarak gören materyalist varlık anlayışını reddetmesinin veya ideaların nedeninin maddî nesnelere olamayacağını belirtmesinin arka plânında onun, ideaların nedeninin *tinsel* yani *sonsuz algılayıcı/her şeyin kaynağı olan Tanrı (zihin, ruh)* olduğunu savunmasıyla ilgili olduğu görülmektedir.⁵⁵ Başka bir deyişle o, idealarımızın gerçek nedeninin Tanrı olduğundan, her şeyin Tanrı’ya dayandığından bahsederek varlık âlemine dair anlamlı bir açıklamanın -ancak ve ancak Tanrı’ya bağımlı bir izahla- yapılabileceğine, Tanrı’nın varlık âleminin garantisi olduğuna, Tanrı olmaksızın insana ve dış dünyaya ilişkin yapılan yorumların yetersizliğine ve anlamsızlığına dikkat çekmek istemiştir.

Berkeley’in düşünce sisteminde “varlığın bilgisi” varlık meydana gelmeden önce Tanrı’nın ezeli bilgisinde bulunmaktadır, zaten ona göre dış dünyanın varlığa gelişi ve varlığının devamının asıl nedeni Tanrı’nın bilgisidir. Öyle ki Berkeley’e göre:

“... Bütün objeler Tanrı tarafından ezeli ve ebedi olarak bilinirler, yani başka bir deyişle onun zihninde ezeli ve ebedi bir varlığa sahiptirler; ama yaratıklar için daha önce algılanamaz olan şeyler, Tanrı’nın bir buyruğu ile algılanabilir hale geldikten sonra, artık şeylerin yaratılmış zihinlere göre de rölatif bir varlığa kavuştukları söylenebilir.”⁵⁶

Berkeley, ezeli ve ebedi bir zihne sahip olan Tanrı’nın bilgisinde ezeli olarak yer alan varlıkların zaman içinde ortaya çıkmasının sonlu ruhlara/insanlara göre bir durum olduğunu belirtmiş; Tanrı’nın bilgisinde asla değişme olmadığından bahsetmiştir. Tanrı’nın kurmuş olduğu düzen ve tarz yani doğa yasaları içinde şeylerin/dış dünyanın, akıllı yaratıklarca algılanabilir hale gelmesini ise Tanrı’nın istemesiyle olduğundan söz etmiştir. Ayrıca o, Tanrı’nın sonlu ruhların anlayışını ve kavrayışını aşan sınırsız, mükemmel bir varlık olduğunu da belirtmiştir.⁵⁷ Yaratılışın tamamen sonlu ruhlar için olduğunu, sonlu ruhların

⁵⁵ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/51-53, 107-109; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 66-70, 180-186; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/212-213, 240; Berkeley, *Beşeri Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 199, 248; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 166-167.

⁵⁶ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/254; Berkeley, *Beşeri Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 249; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 215-217.

⁵⁷ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/254-255; Berkeley, *Beşeri Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 248-250; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 169, 214.

algıladıkları ideaların (doğal/ectypal idealar) yani Tanrı'nın zihninde bir imkân olarak var olan nesnelere -sonlu ruhlar için- zaman içerisinde yaratıldığını öne süren ve Tanrı'nın ezelî ve ebedî ilminde herhangi değişimin olmadığını belirten Berkeley, “sonlu ruhların algıladığı duyulur ideaların” Tanrı'nın zihninde ezelî ve ebedî olarak var olan idealar (arketipler) değil zaman içerisinde yaratılan doğal idealar olduğunu ileri sürmüştür. Öyle ki ona göre Tanrı'nın zihninde aslı, ilk örnekler vardır, bir de insanların algılayabilmesi için zaman içinde yarattığı idealar (nesnelere) vardır. Malebranche idealarımızın gerçekliklerini Tanrı'nın bilgisinde görmüş, Berkeley ise idealarımızın gerçekliklerini Tanrı'nın yarattığı vasıta nedenlerle ilgili algılarımızda görmüştür.⁵⁸

Berkeley'in düşünce sisteminde yer alan “her şeyi ezelî olarak bilen sonsuz irâde sahibi Tanrı” anlayışı⁵⁹, insanların özgür irâdelerinin olup olamayacağı sorusunu da gündeme getirmiş, bu soruya karşılık olarak Berkeley, insanların söz ve davranışlarının Tanrı tarafından biliniyor olmasının özgür seçimi etkilemediğini ifade etmiştir. O, akıl yürütme melekesine sahip olan her insanın özgür seçimiyle ortaya çıkan eylemlerinden sorumlu olduğunu belirterek “insanların davranışlarını özgür seçim ile gerçekleştirdiğine ve her şeyi Tanrı'nın bildiğine” dikkat çekmiştir.⁶⁰ Tanrı'nın mutlak iyi bir varlık olduğundan bahseden Berkeley, evrendeki sistemin bir bütün olduğunu ve bize kötülük olarak görünen şeylerin de aslında sistemin bir parçası olduğunu ifade etmiştir, ayrıca o, insanın özgür irâdesine dikkat çekmekle birlikte onun sınırlı bir kavrayışı olduğundan da söz etmiştir.⁶¹

Berkeley'in Tanrı tasavvurunun, klasik teizmdeki Tanrı tasavvuruyla benzeştiği anlaşılmaktadır.⁶² Zira ona göre Tanrı mutlak irâde, kudret ve bilgi sahibidir, evrenin hem var edicisi hem de düzenleyicisidir. Hatta Tanrı'nın varlığı kendi varlığımız gibi şüphe götürmez bir karakter taşımaktadır.⁶³ Ayrıca Berkeley'in, teslis inancını yorumlayarak bu inancın tek Tanrı düşüncesine aykırı olmadığı şeklindeki yorumları da dikkat çekicidir.⁶⁴

⁵⁸ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/254-255; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hilas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 250-251; İsmail Çetin, “Berkeley İmmateryalizminin Dayandığı Argümanlar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 295.

⁵⁹ Bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 195-197, 210-211.

⁶⁰ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/236-237; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hilas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 225; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 210.

⁶¹ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/110-112; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 188-190; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 202-212.

⁶² Bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 145; Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafizikçi*, 226.

⁶³ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/108-109; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 182-186; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 145,184, 187;

Öyle anlaşılıyor ki Berkeley'in felsefesinin yani immateryalist metafiziğinin asıl hedefi; zihindeki niteliklerin asıl nedeni olan, her yönüyle bütün varlık âleminin ve bilginin teminatını sağlayan tinsel varlığı yani Tanrı'nın varlığını temellendirmeye yönelik bir savunudur. Zaten o, teist Tanrı anlayışına aykırı olduğunu düşündüğü “zihinden bağımsız, kendiliğinden var olan maddi töz/cevher” anlayışını reddederek felsefi sistemini inşâ etmiş ve böylece 18. yüzyılda yaygınlaşan materyalist/ateist akımlarla mücadelenin bir yöntemi olarak “immateryalizm” kuramını savunmuştur.

2.2.2. Berkeley'in Tanrı'nın Varlığına İlişkin Delilleri

Hıristiyan geleneğini takip eden Berkeley'in, “sonsuz, aşkın, tinsel bir Tanrı'nın varlığının” rasyonel olarak temellendirilebileceği tezi, duyulanabilir idealar vasıtasıyla inşâ edilmiştir. İşte algı eyleminden yola çıkarak Tanrı'nın varlığını temellendirmeye çalışan Berkeley, öncelikle insan zihninde “apriori olarak mükemmel bir Tanrı ideasının” bulunmadığını, Tanrı kavramından hareket ederek Tanrı'nın varlığına ulaşamayacağını belirtmiş ve böylece “ontolojik delili” birçok açıdan eleştirmiştir. O, ontolojik delili, Tanrı fikrinin insan zihni tarafından uydurulduğunu savunan ateistlere karşı, ikna edicilikten oldukça uzak ve etkisiz görmüştür.⁶⁵ Bu minvalde Berkeley'in, Tanrı'nın varlığını temellendirmeye yönelik -immateryalist metafiziği bağlamında- geliştirdiği argümanları; pasiflik delili, süreklilik delili, teleolojik delil başlıkları altında incelenebilir.⁶⁶

2.2.2.1. Pasiflik Delili

Nasıl ki parlak gün ışığında gözlerini açan bir kimse, görüp görmeyeceğini belirleyemiyorsa ya da görüş alanına girecek tikel nesnelere (neleri görebileceğini) seçmek konusunda özgür olamıyorsa Berkeley, aynı durumun işitme ve diğer tüm duyular için de geçerli olduğuna dikkat çekmiştir. Yani o, ideaların duyuyla algılandıklarını ve duyuya verilen ideaların insan irâdesine bağlı olmadığını (irâde dışı olduğunu) vurgulamıştır, böylece

Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, 221, 227; Frederick Copleston, *İngiliz Görgücülüğü*, trc. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınevi, 1991), 5/329.

⁶⁴ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Address On Confirmation*, 2nd edition, ed. by A. A. Luce and T.E. Jessop (London: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1964), 7/169-170; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Siris*, ed. by A. A. Luce and T.E. Jessop (London: Thomas Nelson and Sons Ltd. Reprint, 1967), 5/162; bk. İsmail Çetin, *George Berkeley'in İdealizmde Tanrı ve Yaratma* (Bursa: Arasta Yayınları, 2004), 118; İmamoglu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 196-199, 240.

⁶⁵ İmamoglu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 147-149.

⁶⁶ İmamoglu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 149-190.

tüm bu durumları ortaya çıkaran başka bir irâdenin ya da ruhun (tin) varlığından söz etmiştir.⁶⁷

Sadece hayalî olan silik, belirsiz, düzensiz ve süreksiz ideaları üretebilen sonlu insan zihninin; duyum idealarının varlık nedeni olamamasından ve insan zihninin duyum algıları üzerinde kontrolü sağlayamamasından hareket eden Berkeley, idealara neden olma bakımından “insan zihninin duyulabilir nesnelere konusundaki pasifliğinden” yani pasif alıcı oluşundan bahsetmiştir ve dolayısıyla dış dünyadaki varlıkları algılamayı sağlayan ve bu algıları zihinde idealara dönüştüren *etkin bir tîne* olan ihtiyaçtan yani Tanrı’dan söz etmiştir. O, insan zihninin pasifliği karşısında Tanrı’nın, duyulur izlenimlerle ve idealarla insan zihnini her an etkilediğini belirterek bu durumun Tanrı’ya olan ihtiyacı gösterdiğini/Tanrı’nın varlığına bir delil olduğunu savunmuştur.⁶⁸

2.2.2.2. Süreklilik Delili

Berkeley, algılanan ideaların varoluşlarının süreklilik göstermesinden/devamlılığından hareket ederek süreklilik delilinden bahsetmiş ve Tanrı’nın varlığını temellendirmeye çalışmıştır. Öyle ki insan zihni yani sonlu zihinler, bütün varlıkları sürekli algılayamadığına göre dış dünyadaki nesnelere bir var olup bir yok olmaması, varlıklarını devam ettirebilmesi yani sürekli/kesintisiz varoluşu, doğanın sürekliliği için sürekli/kesintisiz olarak algılayan, algılayıcı bir varlığa/dayanağa ihtiyaç vardır. İşte varlıkların varlıklarını devam ettirebilmelerini sağlayan, sürekli algılayan varlık Tanrı’dır.⁶⁹ Bu anlayışa göre zamanı insana algılatan, hem insanın hem de zamanın yaratıcısı olan Tanrı’dır ve Tanrı evrene sürekli etkide bulunarak zamanı ve evreni insana algılatmaktadır. Öyle ki Tanrı ideaları, insan

⁶⁷ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/52-53, 107-108; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 68-70, 182-183; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 149-160.

⁶⁸ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/53, 65, 112-113; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 70, 96, 182-183, 187-192; Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, 360; Jonathan Bennett, *Locke, Berkeley, Hume: Central Themes* (Oxford: Clarendon Press, 1971), 165; İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 159-160; Ayşenur Günler, *Berkeley’in İmmateryalist Metafizikçi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 67.

⁶⁹ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Berkeley’s Letter to Dr. Samuel Johnson*, 2nd edition, ed. by A. A. Luce and T.E. Jessop (London: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1964), 2/280-281; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/59-61, 65, 72; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 84-89, 96, 109-110; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/241; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 247; Bennett, *Locke, Berkeley, Hume: Central Themes*, 169-173; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 162-163; Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafizikçi*, 307; Günler, *Berkeley’in İmmateryalist Metafizikçi*, 67.

zihninde her an yaratmakta olduğu için -bir anlamda sürekli yeniden yaratılarak- dünyanın sürekliliği sağlanmaktadır.⁷⁰

İşte Berkeley, dış dünyadaki fiziksel şeylerin yani idealarımızın *düzenlilik içinde gösterdikleri süreklilik ve istikrar* tablosuna dikkat çekmiş, fizikî nesnelere zihindeki ideaların nedeni olamayacağını, pasif, basit ve edilgin bir karakter taşıyan idealar arasındaki bağlantının zorunluluk özelliği taşımadığını belirtmiştir; böylece hem varlıkların nedeni ve onların devamını sağlayıcı olan mutlak kudret sahibi Sonsuz Tin'e/Tanrı'ya olan bağımlılıktan/ihtiyaçtan söz etmiş, hem de idealar arasında (dış dünyada/doğa yasalarında) gözlemlenen düzen ve süreklilik göstergesinin -insan aklı (intellect) aracılığıyla- Tanrı'nın varlığını bilmeyi sağlayan işaretler manzumesi oluşundan söz etmiştir. Zaten ona göre algıya dayalı ideaların varlık nedeni Tanrı'dır ve insan da duyularla algılamakta olduğu esnada mutlak kudret ve ilim sahibi olan Sonsuz Zihin tarafından sürekli etkilenmektedir. O halde Tanrı'nın zihnimizde oluşturduğu veya neden olduğu duyulur idealar üzerine yapacağımız akıl yürütmeler sayesinde -yani duyulur nesnelere/idealar yoluyla- O'nun varlığını çıkarsayabilmekteyiz.

2.2.2.3. Teleolojik Delil

Aklını kullanan her insan tarafından gözlenebilen evrendeki düzenden, uyumdan hareket ederek Tanrı'nın varlığını ispatlamayı hedefleyen teleolojik delili kullanan Berkeley, doğaya ustaca yerleştirilmiş düzen, incelik, işleyiş ve gayeye dikkat çekmiş ve üstün bir güce olan ihtiyaca vurgu yapmıştır. Ona göre yıldız kümelerinden mavi göklere, ormanlara, kayalıklara, çöllere, evrenin tüm inceliklerine kadar canlılardaki ve tüm varlıklardaki gözlenebilen muhteşem sistem, doğadaki ve idealar arasındaki düzen, aklını kullanan her insan tarafından fark edilebilecek göstergelerdir. İşte Berkeley, evrendeki fark edilebilen akış ve düzene değinerek evrenin sonsuz güç ve bilgi sahibi bir Tanrı'ya işaret oluşundan bahsetmiştir.⁷¹

“...Yeryüzünün doğal güzelliklerini seyretmek insana nasıl derin bir haz verir! Bunlara karşı düşkünlüğümüzü sürdürmek, canlı tutmak için değil midir, gecenin peçesini onun yüzüne bir örtüp bir açması ve yeryüzünün mevsimlere göre giyimini değiştirmesi? Ne ustaca bir düzenle yerleştirilmiştir öğeler! Doğanın en alelade ürününde bile ne büyük bir

⁷⁰ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/59-60, 68-69, 80; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 86-89, 104, 127; bk. Mehmet Fatih Elmas, “Berkeley’in Metafizik Sistemi”, *Metafizik: Filozofların Metafizik Sistemleri* ed. A. Kadir Çüçen, (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2019), 389.

⁷¹ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/109-111; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 185-188; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 175-178.

çeşitlilik ve yararlılık vardır! Hayvan ve bitki bedenlerinde nasıl bir incelik, bir güzellik, bir hünerlilik görülür! Bütün şeyler kendi özel amaçlarına olduğu kadar, bütünün karşıt parçalarını oluşturmakta da nasıl bir mükemmellekle uydurulmuşlardır! Ve hepsi de karşılıklı olarak birbirlerine yardım eder ve destek olurken, aynı zamanda birbirlerini bezeyip güzelleştirmezler mi? Şimdi de düşüncelerini şu yer yuvarlağından kaldırarak, göğün yüce kubbesini donatıp süsleyen şu görkemli ışıklara bir çevir de bak! İşleyişi ve düzeni bakımından gezegenlerin hareketleri ve durumları hayranlık verici değil midir? Ve bu kürelerin yolsuz izsiz boşlukta durmadan tekrarladıkları yolculuklarında yollarını sapıttıkları hiç görülmüş müdür?...”⁷²

İşte Berkeley, evrende gözlemlenebilen düzenlilikten ya da neden-sonuç ilişkisinden bahsederken bunların idealar arasındaki zorunlu bağlılıktan değil, Tanrı'nın mutlak irâdesinden kaynaklandığını belirtmiş; doğadaki düzenin zorunlu olmadığını, ideaların toplamından ibâret olan evrenin Tanrı'nın varlığına bir işaret olduğunu, her şeyin mutlak nedeninin Tanrı olduğunu savunmuştur.⁷³

Öyle anlaşılıyor ki Berkeley, epistemolojik bir inceleme neticesinde zihinden bağımsız maddî nesnelere varlığının kanıtlanamayacağını belirtmiş; maddî bir tözden değil ancak *manevî bir tözden* bahsedilebileceğini ileri sürmüştür. O, sonlu insan zihninin/ruhunun nesnelere algılayamadığı durumlarda Tanrı'nın “sonsuz algılayıcı” olarak “varlığın olabilmesindeki ve varlığını devam ettirebilmesindeki” gerekliliğinden bahsetmiştir. Yani Berkeley, her fırsatta varlıkların var olabilmesini, varlığın sürekliliğinin ve algılanabilirliğinin teminatını, ancak ve ancak Tanrı tarafından algılanıyor olmaya bağlamış ve “sonsuz algılayıcıya” yani Tanrı'ya olan ihtiyaçtan söz etmiştir. Bu minvalde o, ideaların varlık nedeninin/kaynağının sonlu ve sınırlı bir özelliğe sahip insan zihni olamayacağını, *insan zihninin* algıladıkları üzerinde bile kontrol sağlayamadığını, sadece silik/belirsiz idealar üretebildiğini ve idealara neden olma bakımından pasif bir alıcı konumunda bulunduğunu belirtmiştir. İşte Berkeley, dış dünyadaki varlıkları algılamayı sağlayarak onları idealara dönüştüren başka bir etkin Tin'in yani Tanrı'nın varolması gerektiği yönünde geliştirdiği

⁷² Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/210-211; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 186-187; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 171-187.

⁷³ Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: The Principles of Human Knowledge*, 2/69; Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*, 71, 96-99, 103, 143-144, 182-183, 188; Berkeley, *The Works Of G. Berkeley: Three Dialogues Between Hylas and Philonous*, 2/219; Berkeley, *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hylas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*, 199; bk. İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, 230-238; Naci İspir, *İngiliz Ampiristlerinde Tanrı-Ahlak-Özgürlük İlişkisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 117.

önergelerden hareket ederek *pasiflik delili*; dış dünyadaki nesnelere/algılanan ideaların varoluşlarının sürekliliği için kesintisiz olarak onları algılayan hâkim bir Tanrı'ya duyulan ihtiyaçtan bahsederek *süreklilik delili*; evrendeki düzenlilik ve gâyelilikten söz ederek de *teleolojik delili* andıran düşünceler serdetmiş ve böylece Tanrı'nın varlığını temellendirmeye çalışmıştır.

Sonuç

Berkeley'in görüşlerinden hareket ederek onun hayata bakışını ve hayatı anlamlandırmaya yönelik bakış açısını araştırdığımız bu çalışmamızda sonuç olarak altı çizilmesi gereken esas noktaları şöylece sıralayabiliriz:

Berkeley; duyuların var olan dış dünyayı yansıttığını iddia edip varlığın gerçekliğini maddeye indirgeyen, madde dışındaki hiçbir varlığı kabul etmeyen dolayısıyla da metafiziği ve metafiziksel varlıkları reddeden *materyalist akımlar* ile her şeyden şüphe eden, hiçbir şeyin bilinemeyeceğini savunan *septik anlayışlar* karşısında bir duruş sergilemiş ve bu akımların tehditleriyle mücadele edebilmek için felsefî sistemini "immateryalist" düşünce üzerine kurmuştur. Metafizikçi bir filozof olarak değerlendirilebilecek olan Berkeley, zihinden bağımsız maddî nesnelere algılanamayacağı ilkesinden hareket etmiş ve maddî varlığı sorgulamıştır, sorgulaması neticesinde ise varlığın var olma/varlıkta kalma teminatı olarak Tanrı'nın varlığına vurgu yapmıştır. Böylece o, maddî cevher fikrini dışlayarak her şeyin dayandığı tinsel gerçekliğe/Tanrı'nın varlığına odaklanmıştır.

Berkeley, düşünce tarihinde -Locke gibi- algılanan şeylere ilişkin bilgiyi duyuların verdiğini, bilginin malzemesini oluşturan ideaların kaynağının deneyim olduğunu, bilginin doğuştan gelmediğini, insan zihninin doğrudan sadece kendi idealarını bilebileceğini savunmasıyla *empirist gelenekte* yer almıştır; ancak soyut fikirlerin ve tümel kavramların hiçbir gerçekliğinin olmadığını düşünmesi noktasında -Locke'dan ayrılarak- *nominalist*; maddî cevherin (maddî tözün) varlığının bilinemeyeceğini, dış dünyanın zihin ve ruhtan bağımsız var olamayacağını, duyular ve akıl vasıtasıyla dış dünyadaki nesnelere var olduklarının kanıtlanamayacağını, maddenin varlığının algılamaya dayandığını, yani algıdan bağımsız olarak maddî bir nesnelere dünyasından bahsedilemeyeceğini ileri sürmesi açısından ise *immateryalist/idealist* bir çizgide yer almıştır.

Öyle anlaşılıyor ki Berkeley, duyum idealarının nedenini maddî nesnelere bağlamaları ve soyut genel ideaları kabul etmeleri yönüyle Locke ve Malebranche'dan ayrılmış; *empirizmden* yola çıkmış olsa bile idealist bir düşünceyle devam etmiştir; dolayısıyla da duyum

idealarının nedeni olarak “sonsuz bir zihni ifade eden Tanrı’yı” kabul etmesiyle *spritiüalist* bir ontolojiye ulaşmıştır. Onun epistemoloji merkezli algı eyleminden yola çıkarak “her varlığı her an algılayan” bir Tanrı’nın varlığını gerekçelendirme faaliyeti ya da evrene ilişkin algıların gösterdiği düzen ve gâyeden hareketle sonsuz ilim, irâde ve kudret sahibi hâkim bir Tanrı’nın sıfatlarını vurgulaması, onun, teistik metafiziğinin temel karakterini yansıtmıştır.

Berkeley’in *idealar (algılananlar)* ve *ruhlar (algılayanlar/tin)* şeklinde ifade edilebilecek olan varlık anlayışı, *zihnimizdeki ideaların* kendi başına veya insan irâdesi ile var olamayacağına ve sürekliliğini de sağlayamayacağına (yani zihnimizdeki ideaların nedeninin dış dünya ya da insan zihni olamayacağına) odaklanmış ve böylece haricî nesnelere yerine zihnimizdeki idealardan yola çıkarak Tanrı’nın varlığını temellendirmenin imkânını göstermiştir. İşte immateryalist metafiziğini *varlığı sonsuz algılayan, etkin ve aşkın tinsel töz* düşüncesi etrafında şekillendiren Berkeley, varlık âlemine dair anlamlı bir açıklamanın ancak ve ancak Tanrı’ya bağımlı bir izahla yapılabileceğine, Tanrı’nın varlık âleminin garantisi olduğuna, Tanrı olmaksızın insana ve dış dünyaya ilişkin yapılan tüm yorumların yetersizliğine/anlamsızlığına dikkat çekmiştir. Geleneksel teist düşünce içerisinde değerlendirilen Berkeley’in görüşlerinin, bizce vurgulanması gereken en mühim yanı ise materyalist bir takım söylemler ile Tanrı’nın varlığına itiraz edenlere karşı immateryalist bir yolla -materyalistlerin tamamen maddeye dayalı iddialarını boşa çıkaran bir metotla- isbât-ı vâcib yapılabileceğini göstermiş olmasıdır. Böylece Berkeley, *evrendeki her şeyin (tüm nesnelere) devamlı algılayıcısı* olarak kabul ettiği Tanrı görüşüyle -yani felsefi sisteminin vardığı *sonsuz algılayan tinsel töz* anlayışıyla- Tanrı’nın varlığını isbâta ilişkin farklı bir perspektif ortaya koymuştur.

Kaynakça

Açıköz, Hacı Mustafa. *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*. Ankara: Elis Yayınları, 2003.

Altuntaş, Ekin Oyan. “Aydınlanma Döneminden Günümüze Bilimsel Bilginin Temelindeki Ana Sorunsal: İdealizm-Materyalizm Tartışması ve Diyalektik Yöntem”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 12/47 (2015), 27-43.

Atay, Hüseyin. “Bilgi Teorisi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1987), 23-25.

Bennett, Jonathan. *Locke, Berkeley, Hume: Central Themes*. Oxford: Clarendon Press, 1971.

Berkeley, George. *The Works Of G. Berkeley*. 2nd edition. Ed. by A. A. Luce and T.E. Jessop. 9 Cilt. London: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1964.

Berkeley, George. *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser ve Hilas ile Filonos Arasında Üç Konuşma*. Çev. Mehmed Saffet Engin. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1935.

Berkeley, George. *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*. Çev. Levent Özşar. Bursa: Biblos Yayınları, 2013.

Bolay, Süleyman Hayri. "Madde". *FelsefeDoktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. 9. Basım, Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 2004, 261-269.

BOLAY, Süleyman Hayri. "Maddecilik". *FelsefeDoktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. 9. Basım, Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 2004, 269-276.

Bolay, Süleyman Hayri. "Maddesizcilik". *FelsefeDoktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. 9. Basım, Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 2004, 276.

Bulğen, Mehmet. *Kelâm Atomculuğu ve Modern Kozmoloji*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.

Bulğen, Mehmet. *Klasik İslam Düşüncesinde Atomculuk Eleştirileri: Nazzam, Kindî, İbn Sina, İbn Hazm, İbn Meymun, İbn Metteveyb, Cüveynî, Gazzâlî*. 2. Basım, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

Cevizci, Ahmet. *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asya Kitabevi, 2001.

Cevizci, Ahmet. "George Berkeley". *Felsefe Sözlüğü*. 3. Basım, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

Chiao, Raymond Y.. "Quantum Nonlocalities: Experimental Evidence". *Quantum Mechanics*. Ed: Robert John Russell vd. (Berkeley: The Center for Theology and the Natural Sciences, 2001), 37-38.

Copleston, Frederick. *İngiliz Görgücülüğü*. Trc. Aziz Yardımlı. 5. Cilt. İstanbul: İdea Yayınevi, 1991.

Çetin, İsmail. *George Berkeley'in İdealizminde Tanrı ve Yaratma*. Bursa: Arasta Yayınları, 2004.

Çetin, İsmail. "Berkeley İmmateryalizminin Dayandığı Argümanlar". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 279-298.

Demir, Osman. *Kelamda Nedensellik: İlk Dönem Kelamcılarında Tabiat ve İnsan*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Elmas, Mehmet Fatih. "Berkeley'in Metafizik Sistemi". *Metafizik: Filozofların Metafizik Sistemleri*. Ed. A. Kadir Çüçen, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2019.

Ess, Josef Van. "Mu'tezile Atomculuğu". Çev. Mehmet Bulğen. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2012), 255-274.

Günday, Şeref. *Berkeley İdealizminin Temel Kavramları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1995.

Günler, Ayşenur. *Berkeley'in İmmateryalist Metafizigi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Hanratty, Gerald. *Aydınlanma Filozofları*. Çev. Tuncay İmamoğlu-Celal Büyük. İstanbul: Anka Yayınları, 2002.

<https://bilimvesaire.com/2018/01/felsefe/matrix-ve-metafizik-matrix-gercekse-bildigimiz-her-sey-yanlis-midir/>

[https://medium.com/@denizylnz/sim%C3%BClasyon-hipotezi-%C3%BCzerine-
ele%C5%9Ftirel-bir-bak%C4%B1%C5%9F-c027fadf6179](https://medium.com/@denizylnz/sim%C3%BClasyon-hipotezi-%C3%BCzerine-
ele%C5%9Ftirel-bir-bak%C4%B1%C5%9F-c027fadf6179)

İmamoglu, Tuncay. *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2004.

İspir, Naci. *İngiliz Ampiristlerinde Tanrı-Ahlak-Özgürlük İlişkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1998.

Kahraman, Hüseyin. “Fâil-i Muhtâr Tanrı Anlayışını Ortaya Koymada Bir Argüman Olarak Cevher-Ârâz Teorisi: Cüveynî Örneği”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2019), 9-22.

Karadaş, Çağfer. “Atomcu Düşünceler ve Kelâm Atomculuğu”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2004), 57-72.

Karcı, Bayram. “Eleştirel Gerçekçi Bilgi Teorileri”. *Turkish Academic Research Review* 2/3 (Aralık 2017), 89-108.

Kaya Keha, Mine. *18.Yüzyıl İngiliz Empirist Filozoflarında Dil ve Anlam Sorunları*. Ankara: Pagem Akademi, 2011.

Kutluer, İlhan, “Metafizik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Locke, John. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu. İstanbul: Ara Yayıncılık, 1992.

Mâtürîdî. *Kitâbü't-Tevhîd*. Nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Onay, Hamdi. “Bilimsel Realizm ve Anti-Realizm”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/18 (2016), 53-68.

Randall, John Herman-Buchler, Justus. *Felsefeye Giriş*. Çev. Ahmet Arslan. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, 1982.

Sezen, Yümnî. *Maddeci Felsefenin Çıkmaçları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1996.

Teftazânî, Saduddîn. *Şerhu'l-Akâid*. Haz. Süleyman Uludağ, 2. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.

Timuçin, Afşar. “Maddesizcilik”. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: BDS Yayınları, 1994.

Taslaman, Caner. *Bigbang ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2003.

Taslaman, Caner. *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı*. 12. Basım, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2014.

Topaloğlu, Aydın. “Materyalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/137-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Topaloğlu, Bekir. “Hudûs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/304-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Ulaş, Sarp Erk. “Maddetanımazcılık”. *Felsefe Sözlüğü*. Haz. A. Baki Güçlü vd. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002.

Yardımcı, Alper Bilgehan. “Metafizik ve Epistemolojik Solipsizm Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”. *Mavi Atlas* 4 (2015), 190-200.

Yıldız, Mustafa. “Gazzâlî’ye Göre Akıl ve Dinî Bilgi Kaynağı Olarak Aklın Önemi”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 16-17.